

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології, етнології та всесвітньої історії

К в а л і ф і к а ц і й н а р о б о т а на
здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

**«На зорі Реформації: рух лоллардів в Англії другої
половини XIV – перших десятиліть XVI ст.»**
**«At the dawn of the Reformation: the Lollard movement in England in the
second half of the 14th – first decades of the 16th centuries»**

Виконав: здобувач денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Освітня програма Історія та археологія

Шершун Олесь Юрійович

Керівник к.і.н., доц. Чепіженко В. В. _____

Рецензент к.і.н. Івченко О. С.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від _____ 2023 р.

Захищено на засіданні ЕК № 4

протокол № ____ від _____ 2023 р.

Оцінка ____/____/____ (за
національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувачка кафедри

Голова ЕК

(підпис) Сминтина Олена
(прізвище, ім'я)

(підпис) Сминтина Олена
(прізвище, ім'я)

Одеса 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Джерельна база та історіографічний аналіз теми.....	9
Розділ 2. Історія виникнення руху лоллардів та ідеологічна діяльність Джона Вікліфа.....	18
Розділ 3. Англія за часів розвитку руху лоллардів та боротьби проти нього.....	41
Висновки	64
Список джерел та літератури.....	73

ВСТУП

В другій половині XIV – перших десятиліттях XVI ст. в цілій низці країн Європейського континенту стихійно стали виникати суспільно-політичні рухи, метою котрих була боротьба за повні зміни в Католицькій церкві та в сфері відношення Церкви й суспільства. Всі вони виникали по двом головним причинам – консерватизму догматів та реалізації їх стосовно католицької церкви та через важке соціально-економічне становище тогочасного суспільства країн Західної та Центральної Європи. Причому відносно останніх, існувала ще й третя причина – національне визволення та відродження.

Найбільш відомим та характерним соціально-політичним рухом періоду другої половини XIV – початку XVI ст. безумовно став Гуситській, що мав місце на теренах Чехії в першій половині XV ст. Саме ця Центрально-європейська держава на момент виникнення та діяльності Яна Гуса і його послідовників у вигляді рухів (а по суті варіацій Гуситського руху) Таборитів та Чашників, вже міцно трималась в орбіті Священної Римської імперії германської нації. Тобто в географічних, політичних, економічних, а головне – ідеологічних межах цієї наддержавної та виключно католицької політичної надбудови.

Втім, якщо відкинути національно-визвольну сторону появи Гуситів в Чехії, а розглядати лише перші дві, нами вище зазначені причини, то слід констатувати факт наявності різноманітних соціально-політичних рухів в різних країнах Європи у період другої половини XIV – першої половини XVI ст. Через релігійний стан мислення та світогляд абсолютної більшості населення держав доби Середньовіччя абсолютно не приходить дивуватися тому, що ці всі соціально-політичні явища носили чітко визначений релігійний характер (чи підтекст). Тобто, всі вони ставали свого роду першими ластівками того, що в подальшому, а саме з 1517 р. радикально

сколихне та кардинально і якісно перегорне / перетворить усю Західну Європу. Те що в історію людства увійде як процес Реформації.

Однак, Реформація реально і по своїй саме ідеологічній суті розпочиналася (чи могла розпочатися, термінологія в залежності від позиції дослідника) набагато раніше публікації «95 тез» Мартіна Лютера. І причому далеко не на теренах розколотої та десятки державних утворень Німеччини. Її, скажімо так протопочаток, умовний (оскільки у істориків абсолютно різні погляди) – рух катарів у Франції. а фактичний - рух лоллардів в Англії.

Проте, оголошені офіційною Римською курією як єресі, що французькі (і не тільки) катари, що англійські лолларди, скоро пали жертвою католицької інквізиції та офіційної державної влади на теренах як Французького так і Англійського королівств. Втім, за одним виключенням – до репресій проти англійських лоллардів Плантагенети й Тюдори, рівно як і Кентерберійська архієпископія підійшли з суттєвим запізненням, завдяки чому, рух лоллардів перетворився на доволі масовий в Англії. І в значній ступені саме ця обставина робить його унікальним історичним явищем доби пізнього Середньовіччя.

Актуальність теми. Полягає у виявленні суті та за своєю ціллю спрямованості (ідеологічної (релігійної), соціальної, суспільно-економічної чи внутрішньополітичної) руху лоллардів. Насамперед тому, що в сучасній науці існують різні оцінки цього руху, який бентежив Туманний Альбїон та усю освічену й релігійну західно-європейську спільноту на протязі майже півтора століття.

Не менш важливим питанням є і розуміння факту запізньої та за своїм проявом вкрай радикальної реакції з боку англійської корони на рух лоллардів як такий. А також те, чому репресивна політика королів династії Тюдорів не призвела до ліквідації руху лоллардів остаточно нахшталт дещо ранішнього і вкрай актуального прикладу французької корони по відношенню до катарів й корони Імперської (Священної Римської імперії) відносно гуситів (таборитів).

Об’єкт дослідження – суспільно-політичні рухи в Європі доби пізнього Середньовіччя.

Предмет дослідження – рух лоллардів в пізньо-середньовічній Англії, як ідеологічна та організаційна предтеча Реформації в цій країні.

Мета дослідження – полягає у всебічному розкритті причин виникнення руху лоллардів, історії його діяльності та аналізу причин занепаду і по великому гатунку самоліквідації.

Задачі дослідження прямо витікають з його мети. Вони наступні:

- Розкрити суспільно-політичну ситуацію в Англії на момент виникнення руху лоллардів і визначити в ній економічні проблеми, які й стали каталізатором його появи та широкого поширення;
- Виявити історію руху лоллардів;
- З’ясувати ідейні та ідеологічні аспекти вчення лоллардів;
- Визначити організаційні структури руху лоллардів;
- Показати позиції та діяльність лідерів руху лоллардів;
- Описати причини та хід занепаду та ліквідації руху лоллардів.

Хронологічні межі дослідження обмежені 1370-1530 роками.

Нижня хронологічна межа прийнята як дата початку публічного висловлювання реформаторських ідей в Оксфордському університеті англійським теологом Джоном Вікліфом. Ця його діяльність де-факто стала початком безпосередньої діяльності руху лоллардів.

Верхня хронологічна межа обумовлена фактичним припиненням діяльності представників руху лоллардів та його зникнення через поєднання останніх його представників (так званих старих лоллардів) з представниками нових реформаторських, протестантських сил (пуританами та пресвітеріанами).

Географічні межі дослідження охоплюють етнічні, а у період, що аналізується - й політичні кордони Англії (Королівства Англії (Kingdom of England)) – держави, що офіційно існувала з 927 по 1707 рр.

Методи дослідження. За для розкриття предмету випускного твору, досягнення його наукової мети та вирішення поставлених напередодні задач нашого дослідження, були прийняті та використані кілька методів загально-наукового та спеціально-історичного формату. Наша робота ґрунтується на загальних принципах наукового пізнання: історизму, об'єктивності та системності, які передбачають з'ясування умов виникнення, розвитку й наслідків подій, явищ та процесів, а також розуміння їх причинно-наслідкового зв'язку.

При написанні дипломної роботи, розробці її концепції, положень та висновків застосовувалися наступні загальнонаукові та історичні методи дослідження: аналіз, синтез, аналітичний, логічний, описовий, проблемно-хронологічний, історико-географічний, історико-генетичний, історико-порівняльний та метод критики джерела.

Серед загально-наукових методів нами були в основному використані наступні: метод класифікації, який ми використовували для детального вивчення історіографічної та джерельної бази дослідження і за допомогою котрого нам вдалося розділити усі наявні джерела та історіографію за тематикою і проблематикою. Метод аналогії застосовувався нами для проведення паралелей між середньовічними (пізньосередньовічними) й сучасними уявленнями про ті чи інші соціально-політичні, соціально-економічні й релігійно-ідеологічні процеси. Метод структурного аналізу виявився корисним для дослідження специфічної структури джерел та історичних фактів. Метод реконструкції – був прийнятий нами для відтворення подій культурно-історичного процесу на теренах Британських островів в цілому у хронологічний період, в якому розглядався предмет нашого випускного дослідження.

Спеціально-історичними методами нашого дослідження насамперед виявились: Метод критики джерел, який було використано за для вивчення і критики певних історичних джерел та сучасних українських й західних досліджень (історіографічних джерел). Хронологічний метод, який передбачає проведення наукового історичного дослідження в системі вивчення послідовності подій. Історико-порівняльний метод, дав нам можливість висвітлити політичну, економічну та соціальну ситуацію в Англії другої половини XIV – перших десятирічь XVI ст., завдяки чому вдалося визначити насамперед причини виникнення, характер діяльності та занепаду руху лоллардів. Ретроспективний метод застосовувався нами з метою виявлення історичних причин та передумов виникнення та розвитку усіх процесів, пов'язаних з феноменом руху лоллардів в Англії у хронологічний період, що нами вивчається. І нарешті описовий метод, допоміг нам детально охарактеризувати історичні події та явища, пов'язані з діяльністю та роллю руху лоллардів в Англії у означений хронологічний період

Комплексне використання різних методів дослідження дало нам змогу ефективніше вивчити обрану тему випускного твору. проаналізувати різні явища в інтервалах часу та виявити між ними причинно-наслідкові зв'язки, специфіку, характерні відмінності та єдину систему.

Випускна дипломна робота написана з використанням поширеної в сучасних умовах постмодерністської методології неопозитивізму, яка передбачає використовуючи сучасні підходи до аналізу історичних джерел та вивчення історіографічних творів, розкрити обрану тему спираючись на дослідження подій минулого через всебічний розгляд фактологічного матеріалу (тобто слідування дослідника за історичним фактом (низкою фактів історії) заради всебічного їх розкриття та наукового аналізу в їх хронологічній та структурній послідовності).

Структура роботи. Випускне дипломне дослідження складається зі вступу, трьох розділі, висновків та списку використаних джерел й літератури. Загальний

обсяг основної частини роботи – 71 сторінка. Список використаних джерел та літератури налічує 32 позиції, з яких 2 оригінальних джерела на українській та англійській мовах. Список використаних джерел й літератури представлений на 4 сторінках.

Перший розділ: **«Джерельна база та історіографічний аналіз теми»** присвячений всебічному аналізу доступної нам джерельної бази та історичної літератури, яку ми використовували при підготовці цієї випускної роботи. Враховуючи обмеженість джерельної бази, ми не розділяли цей розділ на структурні підрозділи.

Другий розділ: **«Історія виникнення руху лоллардів та ідеологічна діяльність Джона Вікліфа»** показує у фактологічно-хронологічній послідовності систему виникнення цього соціально-політичного явища Англії в другій половині XIV століття. В цьому ж розділі ми в першу чергу показуємо діяльність Джона Вікліфа та характер його ідей антиклерикальної спрямованості.

Третій розділ: **«Англія за часів розвитку руху лоллардів та боротьби проти нього»** розкриваються основні етапи практичних дій англійських лоллардів після смерті Джона Вікліфа та аспекти, пов'язані з занепадом та припиненням існування цієї соціально-політичної течії пізнього Середньовіччя. Втім головна увага в цьому розділі приділена двом аспектам – характеру, організації та ідеології руху лоллардів з одного боку та характеру та напрямам боротьби католицької церкви в Англії та англійської корони проти лоллардів.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕМИ

Джерельна база теми доволі обмежена. Через її специфіку нами було використано лише два джерела (опублікованих в електронному вигляді), втім надзвичайно інформативних і вельме показових, щодо обраної теми дипломного дослідження.

Першим джерелом є «Дванадцять тверджень лоллардів» (The Twelve Conclusions of the Lollards), що були підготовлені у 1395 р., ймовірно, для подання в Парламенті Англії [2]. В цьому, надзвичайно інформативному джерелі представлений увесь комплекс поглядів лоллардів станом на кінець XIV ст. По суті, «Дванадцять тверджень лоллардів» є програмним документом цього суспільно-політичного та ідеологічного руху, з якого ми доволі чітко можемо уявити основні соціально-економічні, ідеологічні (релігійні) та навіть внутріполітичні аспекти розвитку Англійського королівства у вказаний період часу. Історично, вказане джерело, є самим повним відображенням ідей лоллардів, будь коли ними записаних.

Друге джерело є де-факто повним антагонізмом першого. Це прийняті 14 січня 1408 р. так звані «Конституції архієпископа Томаса Арундела проти лоллардів» [1]. Даний документ вийшов з під пера найбільш завзятого супротивника лоллардів, архієпископа Кентерберійського (тобто де-факто голови католицької церкви в Англії) Томаса Арундела, який цю найвищу церковну посаду займав двічі (1396-1399 рр. та 1406-1414 рр.).

В даному документі яскраво викладена позиція англійської католицької церкви та корони по відношенню до соціально-політичних процесів в країні на початку XV ст. Де-факто він являє собою перелік заборон, які згідно католицької церкви того часу були антизаконні. Червоною лінією в цьому документі проходить ідея про те, що будь який вплив на маси – це виключно прерогатива Церкви і той чи ті, хто

порушать ці заборони будуть автоматично визнані єретиками і відповідним чином наказані.

Обидва документи, які відстоять один від одного на майже 20 років, втім, відносяться до однієї епохи, демонструють одні й тіж проблеми і два цілком протилежних підходу їх вирішення. А тому залучення цих документів дозволило об'єктивно поглянути на рух лоллардів на піку його розвитку, тобто наприкінці XIV початку XV ст.

Історіографія проблеми. Всі історичні дослідження по проблемі нашого випускного твору слід розділити на дві основні групи. До першої ми віднесли праці західних вчених (британських та американських, англомовні), які аналізують як загальні так і локальні аспекти пов'язані з виникненням, діяльністю та занепадом руху лоллардів. Другу ж групу складають роботи вітчизняних, українських авторів (україномовні). При цьому нами активно використовувалися як монографічні так і статейні матеріали, у тому числі представлені на сторінках системи Інтернет в якості відповідних електронних публікацій (ресурсів, сайтів тощо).

Особливістю першої групи історіографічного базису нашої роботи, а саме праць західних вчених (британських та американських), як не дивно є її обмеженість та завелика консервативність. Головна характеристика консерватизму полягає насамперед у тому, що вивчення лоллардського руху у Великобританії поставлено виключно на наукову основу. Популярного підходу до аналізу історії лоллардів, на відміну від багатьох інших сторінок історії Туманного Альбіону в західному світі не споглядається. Більше того, лолларди як суспільно-політичний та релігійний рух, що реально передував Реформації, по суті відсутній у навчальних матеріалах (підручниках) країни, хоча розділи стосовно Реформації там представлені завжди.

На підтвердження тези про академічний характер вивчення руху лоллардів у Великобританії свідчить опублікований текст дисертації доктора філософії

Йоркського університету Чарлза Кайтлі «Ранні лолларди. Огляд діяльності народних лоллардів в Англії, 1382-1428», захищеної їм у вересні 1975 р. [29]. Не менш показовою є і інша дисертація британського науковця з університету Сент-Ендрюс Ніколаса Фоулсера, яка була виконана на 30 років пізніше «Вплив лоллардів та реформаторських ідей на англійське законодавство» [15]. В ній автор вже не виділяє окремо рух лоллардів як цілком автономне і виключно англійське явище, а намагається довести його діяльність в контексті інших протореформаторських та реформаторських рухів, завдяки чому окремі вимоги та постулати лоллардів як позитивно так і в більшій ступені негативно відобразилися на англійському законодавстві переважно XV ст.

Обмеженість же вивчення проблематики руху лоллардів у англо-саксонському світі проявляється насамперед в тому, що досконально та ретельно дослідженням руху лоллардів там займається відносно невелика група вчених. Втім, вивчає цю проблематику вкрай довго, і по вельме вузьким аспектам, про що свідчать їх монографії.

Так, британська авторка Маргарет Естон ще у 1984 р. видала чудову і вкрай насичену фактичним матеріалом і з переконливою системою доказів своїх тверджень монографію «Лолларди та реформатори: образи та грамотність у релігії пізнього середньовіччя» [22]. В цій роботі, на підставі ретельного аналізу джерел, Маргарет Естон показує ті вчення попередників та сучасників лоллардів, звідки вони черпали відповідні ідеї, а головне приходить до висновку про позитив руху лоллардів з точки зору поширення як мінімум культури та культів освіченості серед абсолютно різних верств англійського населення.

У 2003 р. вищевказана британська авторка випустила дещо розширений та перероблений варіант своєї монографії, в якій настільки радикальних та прогресивних висновків вже не було!

По більшості концептуальних положень, монографія іншої британської дослідниці Енн (Ені) Хадсон «Лолларди та їх книги», що вийшла у 1985 р. [17] здебільшого тотожня дослідженню Маргарет Естон. Ця англійська науковиця вивчила майже всі книги лоллардів, що дійшли до нашого часу і показала їх кардинальну відмінність від існуючої тоді публікаторської практики – надзвичайно відмінна у бік спрощення та синонімів й аналогій /алегорій мова написання.

В якості свого роду альтернативного погляду на лоллардів, аспірант і подальший дослідник з Кембріджського університету (по обміну, 2003-2007 рр.) німецький вчений Зігфрід Венцель спробував дослідити проповіді ранніх лоллардів на латинській мові [22]. Їх аналіз показав оригінальну тенденцію зменшення як кількості латиномовних проповідей, так і їх якості та насиченості відповідним релігійним наповненням в процесі розвитку і зростання популярності серед широких мас населення руху лоллардів.

Те, що концепція лоллардів була фактично перетворена на народну релігію певної частини населення пізньої середньовічної Англії доволі представницько показано в монографії американського вченого Нормана Таннера «Віки віри. Популярна релігія в пізньосередньовічній Англії та Західній Європі» [28]. Інша американська науковиця Шенон МакШеффі в своїй монографії «Гендер і єресь. Жінки та чоловіки в громадах лоллардів, 1420-1530 рр.» спробувала показати роль жінок в русі лоллардів [15]. Авторка доходить висновку, що лоллардський рух виявився чи не першим у Європі, де значну, в тому числі й проповідницьку роль грали жінки, що в принципі в традиційному католицькому суспільстві було не припустимо. Саме тому, говорить Ш. МакШеффі, рух лоллардів після того, як в його особливостях розібралася офіційна британська влада був оголошений єрессю.

Про вкрай непрості відносини прихильників лоллардського погляду на майбутнє церкви, суспільства і держави, про їх не прості відносини з офіційною католицькою церквою та в подальшому з різними протестанським рухами, на

підставі дослідження лише локального матеріалу (лише графства Йоркшир) йдеться в двох монографіях британського дослідника А.Г. Дікенса «Лолларди і протестанти в Йоркській єпархії» 1982 р. видання [22] та «Лолларди и протестанти в Йоркській єпархії (археологія Східної Англії)» [7]. Особливість даних робіт ще і у тому, що в якості додатків до них автор виклав значну кількість оригінального джерельного матеріалу.

Вкрай поширеною тенденцією англо-американської академічної науковій спільноти, яка займається вивченням руху лоллардів є звернення до досліджень життєвого і просвітницького шляху його лідерів, насамперед Джона Вікліфа, про що свідчить доволі сучасна монографія британського вченого Стефена Леги [18].

Одночасно, західні вчені намагаються розібратися у питанні про індивідуальність чи подібність до інших протореформаторських чи єретичних течій руху лоллардів чому присвячені монографії Майкла Фрасетто [16], Ричарда Рекса [24] та переробленої у 2006 р. вкрай класичної 1953 р. монографії Метью Спинка [26]. До речі остання, доволі довгий час задавала тон і напрям відповідним науковим публікаціям стосовно руху лоллардів, показуючи не класовий і навіть не суто релігійний характер поглядів та дій лоллардів, а соціально культурний. Лише у 1980 рр., коли А. Дікенс, М. Естон та А.Хьюстон звернулися до оригінальних джерел, що виходили від самих лоллардів, від слідування цій концепції західні вчені почали відходити.

Друга група історіографічних матеріалів по нашій роботі випускного сенсу представлена напрацюваннями українських авторів, в першу чергу сучасного періоду (тобто незалежної України).

Слід відмітити, що проблема англійської Реформації, та процесів й проблем, що їй передували, у тому числі й діяльність, рівно як і ідеологія руху лоллардів, не дивлячись на значну географічну відстороненість України та Туманного Альбіону й значний проміжок часу, що пройшов з моменту припинення існування перших

прихильників англійської Реформації, цікавили українських науковців ще з кінця XIX ст.

Так, одну з перших робіт з цієї проблематики, ще у 1893 р. знаходячись в політичній еміграції видав відомий український вчений суспільний та політичний діяч Михайло Драгоманов. В його короткій монографії «Євангельська віра в старій Англії» піднімалися актуальні питання англійської Реформації та її передумов й попередників. І саме в цій монографії, вперше на українському історико-науковому просторі, був зазначений та історично представлений та концептуально проаналізований рух лоллардів [4].

За радянських часів, увага істориків того періоду, в тому числі й українських радянських (вітчизняних) була приткнута до розгляду процесів соціально-економічного розвитку Англії напередодні та під час Реформації, з виявленням та аналізом усіх форм класової боротьби в англійському суспільстві. На цьому шляху радянська історична наука і у тому числі українські радянські історики зробили надзвичайно багато. Втім, рух лоллардів, якій носив переважно характер ідеологічно-релігійний, а не суспільно-політичний і насамперед класовий, по можливості обходився радянським вченими як явище малозначуще, консервативне і не перспективне для серйозного історичного дослідження. Найяскравішим свідченням цього є вкрай невеличка стаття в Українській Радянській Енциклопедії, де навіть сама назва лоллардів при наведенні оригінального англійського терміну - (англ. Lollards), даються з однією літерою «л» [26].

В незалежній Україні інтерес до аналізу виникнення, діяльності та особливо ідеології руху лоллардів суттєво виріс. Відмовившись від чіткому слідуванню ідеологічним догмам про класовий характер історії, українські вчені спробували з різних сторін і з абсолютно різних позицій поглянути на англійських лоллардів. При цьому, слід зазначити, що релігійний фактор в діяльності лоллардів в дослідженнях та публікаціях українських вчених, в тому числі й особливо представлених на

сторінках системи Інтернет, тобто тих, які носять характер масової пропаганди та просвіти, суттєво переважає. Про це свідчать наприклад відповідна стаття в Українській Релігієзнавчій Енциклопедії [7] та стаття Б. Мороза в серйозному електронному довіднику «Лексикон. Pax Christiana: Англійська монархія (1066-1707)» [10].

Між тим, українська академічна наука, більш уважно та ретельно відноситься до характеру руху лолардів як такого. Визнаючи релігійний фактор вкрай суттєвим, а по цілій низці характеристик й визначним, що в принципі було абсолютно природньо для доби Середніх віків та Раннього Нового часу, вітчизняні вчені утім не відкидають соціально-економічний характер його зародження і розвитку.

Так київська дослідниця, вже доктор історичних наук Аліса Іванівна Лукашенко в своїй статті [9] та докторській дисертації, захищеній у 2018 р. в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка [8], звернулася до розгляду саме релігійної сторони ідеології та діяльності руху лоллардів, втім на фоні саме соціально-економічних процесів, що мали місце в Англії у той період. Причому до позитивів авторки слід віднести і комплексний аналіз усього явища європейської прото-Реформації як свого роду і насамперед народного протесту того часу, яскравими представниками котрого і були лолларди, з порівнянням їх руху з аналогічними та / чи близькими по суті явищами в інших європейських країнах – катарами, гуситами, вальденсами тощо.

Інші київські дослідниці Т. В. Розова й Л. В. Чорна підійшли до розгляду руху лоллардів з точки зору їх формування та діяльності в сфері культурної практики й аксіосфери раннього нового часу [31].

Одеський дослідник, юрист за фахом А. І. Кормич розглядає рух лоллардів у своєму навчальному посібнику з історії вчень про державу і право з точки зору соціально-політичної [5]. А от інший одеський історик – В. В. Чепіженко, в своїй статті – здебільшого з політичної (внутрішньополітичної) [13].

Слід визначити також і те, що рух лоллардів сам по собі як унікальне історичне явище пізньосередньовічної Англії та один з соціально-політичних елементів, який стояв біля витоків англійської Реформації доволі часто саме в контексті англійської релігійної реформи зустрічається в студентських наукових творах [22] та відповідних освітніх інтернет-статтях, призначених для студентської спільноти України [12].

Таким чином, винайдена та використана нами джерельна та ще у більшій ступені історіографічна база дозволила доволі якісно розкрити проблематику руху лоллардів в Англії у другої половини XIV – перших десятиліть XVI століть.

Особливістю джерельної бази по темі слід визнати її обмеженість та в багатьох випадках малу інформативність. Пов'язано це насамперед у релігійному характері самого руху лоллардів та відсутності у нас в багатьох випадках розуміння специфічних канонічних церковних / релігійних проблем, які були вкрай актуальними на час виникнення та активної діяльності лоллардів.

Саме тому, історіографія, особливо роботи які виходять з під пера західних (англо-саксонських) вчених є чи не головним і на сьогодні надзвичайно корисним та актуальним матеріалом щодо висвітлення історії лоллардського руху. Втім, як ми показали у власному історіографічному огляді, проблемою взагалі західної історіографії є доволі обмежена кількість вчених, які займаються даною проблематикою. Дійсно прорив у цьому напрямі можливий лише при введенні у науковий обіг оригінальних і чисельних джерел. Саме так і відбулося в першій половині 1980-х рр. коли ціла низка британських вчених вивчивши проповіді лоллардів змогли на підставі цього джерельного матеріалу підготувати і видати надзвичайно корисні з точки зору представленого фактичного матеріалу та зроблених висновків монографії.

Втім, в подальшому цей процес значно зменшив темпи не дивлячись наприклад, на аналіз латиномовних проповідей лоллардів. Західні вчені все більш тяжіють до розгляду руху лоллардів в загальнобританському чи загальноєвропейському контексті. З одного боку це значно розширяє горизонти предмету дослідження, а з іншого виводить істориків на інші позиції. Де лолларди одні з багатьох, а не вкрай специфічне, масове та дійсно знакове для історії Англії явище.

До честі українських дослідників слід віднести те, що в нашому, вітчизняному науковому середовищі лоллардами взагалі займаються. Причому демократизм та свобода й не упередженість українських вчених дозволяють їм піднімати як вкрай широкі (А.І. Лукашенко), так і вкрай вузькі (В.В. Чепіженко) проблеми, які пов'язані з виникненням, діяльністю й занепадом руху лоллардів і особливо його впливу на подальший розвиток подій контексту Реформації не тільки в Англії, а і у Європейському просторі загалом.

Між тим, в сучасній українській науці та її популяризаторському напрямі проявляється одна, на наш погляд доволі негативна тенденція – тяжіння українських авторів до розгляду феномену руху лоллардів як переважно чи навіть виключно релігійного руху. По великому гатунку це своєю короткою, втім вкрай цікавою монографією 1893 р. розпочав перший український вчений, який у свій час зайнявся вивченням проблеми лоллардів, а саме Михайло Драгоманов.

На наш погляд така тенденція уводить науковий світ у систему крайнього консерватизму, значно звужує його і без того не великі можливості в сенсі оцінки історії лоллардів та не дозволяє об'єктивно оцінювати його ретроспективно і концептуально. Саме тому, проблема дослідження лоллардського руху як в Україні так і на Заході, в першу чергу в межах англо-саксонського (американо-британського) наукового кола є вкрай перспективною та надзвичайно актуальною.

РОЗДІЛ 2.

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ РУХУ ЛОЛЛАРДІВ ТА ІДЕОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЖОНА ВІКЛІФА

На початку 1370-х рр. Англійське королівство перебувало далеко в не найкращій ситуації. В сфері зовнішньої політики, з 1337 р. Англія вела запеклу, втім далеку й виснажливу для себе війну з Францією, яка скінчиться лише у 1453 р. і увійде в історію як Сторічна війна.

Цей конфлікт потребував від англійської корони і грошей і людей і, часто особистої присутності на театрі військових дій самого монарха та великої кількості англійської знаті. Як наслідок представники останньої, відомі як ленд-лорди, тобто просто земельні англійські феодали, надовго відривалися від контролю за своїми феодами, що призводило до різноманітних негативів вже у внутрішній політиці.

На теренах самого Англійського королівства постійно точилися різноманітні суперечки з приводу як феодальних так і дінастійних відносин. Приблизно через 75 років, ці суперечки загостряться настільки, що призведуть до вкрай запеклої вже громадянської війни на теренах Туманного Альбіону – Війні роз, або Війні червоної та білої рози, 1455-1487 рр.

Постійне з'ясування відносин по виключно феодальним аспектам, і участь Англії у війні з Францією суттєво виснажували її економічно. По-перше, різні війни і конфлікти витаскували на них значну кількість англійського селянства, як закріпаченого так і вільного (знамениті англійські лучники). По-друге, вкрай суттєво радикалізувалося внутрішнє законодавство, метою удосконалення котрого було насамперед обмеження прав вільних груп англійського населення на користь розширення прав ленд-лордів. Причому в даному аспекті ситуація доходила до елементарної заборони користуватися лісами, пасовищами, луками та навіть до встановлення заводей на річках, що лишало основну масу англійського

населення доступу до наймасовішого кормового ресурсу – рибальського промислу англійського лосося в англійських річках.

При цьому постійно зростав вантаж податків та феодалних податей на в першу чергу не вільне англійське населення, що в свою чергу приводило до люмпенізації нижчих прошарків англійського суспільства і появи вкрай суттєвої для англійської корони проблеми – розбійництва. І це без урахування існуючого в той час активного піратства фландрських, датських та німецьких моряків в басейні Північного моря та Біскайській затоці – основним шляхам зовнішньої морської торгівлі тогочасної Англії.

Втім, всі вище перелічені проблеми були ніщо у порівнянні з проблемою іншого плану – свавіллям католицької церкви в Англії. Її представники як в Англії так і в Папській курії, де факто своїми діями повністю обмежували суверенітет англійської корони на своїх теренах. А по відношенню до території та населення самої Англії, католицькі священики вели себе і як господарі і як завойовники [4, с 1-2].

В першу чергу постійно збільшувався обсяг церковної десятини, що вкрай болісно було по економічній ситуації серед представників і третього і другого (лицарства) станів. Одночасно зростала цінова політика католицької церкви на обряди церковні, а головне, на теренах Англії з великою швидкістю поширювався продаж індульгенцій.

А от в другу чергу і це було куди більш суттєво, католицькі священики та їх церковна організація на чолі з архієпископом Кентерберійським, реально в той період в Англії знаходилася в положенні стороннього тіла, а тому і вели себе відповідним чином.

Насамперед тому, що усе, що було пов'язано з католицьким культом від Біблії до офіційних розмов здійснювалися на латинській мові. Однак латиною в Англії

володіли не чисельні групи населення. Знать говорила французькою, а простолюди – народною середньоанглійською мовами.

Ситуацію погіршувало ще і те, що священики, яких Рим відправляв в Англію не завжди були обізнані не тільки англійськими реаліями, а й взагалі погано знали і своє діло і латинську мову, оскільки майже ні для кожного з них вона була рідною [4, с 1-2]. В цій ситуації абсолютно не дивно те, що у другій половині XIV ст. в Англії розгортається широкий рух за реформу католицької церкви. Різні громадські групи, які брали участь в ньому, були зацікавлені в церковній реформі з абсолютно різних причин [4, с 1-2].

До того ж активна і успішна робота англійських класичних університетів – знаменитого Оксфорда, наприклад, приводила до підготовки вчених богословів да й простих священиків, фах яких суттєво а то і на порядки перевищував тих, кого Римська курія направляла служити в Англію. Не дивно, що ці випускники для «прибульців» з континентальної Європи ставали їх найсильнішими конкурентами, для боротьби з якими у хід йшли методи адміністративного та ідеологічного характеру.

В той же час, королівська влада в Англії ще з кінця XIII ст. нудьгувала залежністю від папства, визнаної Іоанном Безземельним (1199-1216). Ворожа по відношенню до Англії політика пап, які, перебуваючи з 1309 р. в Авіньйоні, підтримували Францію в Столітній війні (1339-1453 рр.), активізувала дії англійських королів в цьому напрямку.

Король і парламент, незадоволені тим, що неймовірно багата церква ухилялася від державних податків, прагнули звільнити її з-під впливу пап і накласти руку на земельні володіння церкви. Придворна знати і великі феодали розраховували розширити свої володіння і збільшити доходи за рахунок конфіскації церковних земель.

Короля і феодалів енергійно підтримували лицарство і городяни, які вороже дивилися на багатства церкви. Представники усіх верств населення Англії засуджували духовенство, особливо ченців, за дармоїдство та марнотратство. Вони прагнули не тільки звільнити церкву від впливу Риму (Папської курії), а й реформувати її - спростити обряди, позбавити її багатств і перш за все земельних володінь, розраховуючи зі свого боку також поживитися при конфіскації церковного майна [31, с. 33].

Особливо глибоке невдоволення католицькою церквою наростало в середовищі селянства і міської бідноти. Воно виражало їхні спільні антифеодальні настрої. Церковні феодали були найжорстокішими експлуататорами селянства. Вони вперто трималися за панщину і кріпосне право. Церква дошкуляла селян своїми десятинами та іншими поборами. Вже у 60-70-х роках XIV ст. в народі почалося широкий рух проти католицької церкви [12]

Рух лоллардів як історичне явище суспільно-політичного, соціального та релігійного значення – одна з небагатьох в історії тривалих (майже 150 років) подій, в якій чітко проявилися суб'єктивні основи. Нам чітко відомо і сучасна історична наука саме стоїть на такий позиції, що людиною, яка безпосередньо поклала початок виникнення і подальшого розвитку лоллардського руху став Джон Вікліф ((Wiklef), близько 1330-1384) – англійський вчений, філософ і богослов, бакалавр богослов'я близько 1369 р. доктор богослов'я професор Оксфордського університету з 1372 р. по 1378 р. [31].

Саме його неортодоксальні релігійні та соціальні доктрини лягли в основу концепції його послідовників з абсолютно різних верств населення, що в подальшому отримали назву лолларди і в деякому сенсі передбачили доктрини протестантської Реформації XVI століття.

Сам термін «лолларди» (латиною lollardes, англійською Lollards, за однією з версій, від середньонідерландського lollaert(d)) походить від

середньоголландського слова *lollaert*, що в буквальному перекладі означав «бурмочучий», але правильніше його виробляти від нижньонімецького слова "*lullen, lollen*" - "тихо співати", "співувати похоронні пісні" [19]. За іншою версією, назва «лоллард» спочатку мала принизливий характер і походила від голандського слова *lollaerd* – мямля, бормотун (від *lollen* – мямлити, бурмотати) [16, р. 22].

Це слово (термін), що використовувалося в зневажливому сенсі, для позначення представників низки католицьких злиденних чернечих орденів, а також проповідників, що не належать до церковної ієрархії, часто підозрювалися в єресі (у тому числі біжинок і бегардів) [22, р. 85]. До виникнення руху лоллардів як такого раніше застосовувалося до деяких європейських континентальних груп (переважно у Північній Німеччині, Фландрії, Нідерландах та у Франції), підозрюваних у поєднанні благочестивих претензій з єретичною вірою [19].

Всередині XIV ст. льєжський канонік Ян ван Хоксем згадував про діяльність таких груп, називаючи їх лоллардами і зводячи етимологію слова «лоллард» до словосполучення «славлячі Бога» (*Deum laudantes*). Найраніше офіційне вживання терміну «лолларди» в Англії відноситься до 80-х років. XIV ст. (Лист Вустерського єпископа Генрі Уейкфілда від 10 серпня 1387 р.). До середини XV ст. на теренах Англійського королівства позначення "лоллард" стало синонімічно слову "єретик"[20, р. 43].

Є і інша точка зору на походження термінології лолларди. Цю назву певний час, особливо в XIX на початку XX ст. в відповідній історичній літературі пов'язували з міфічним Вальтером Лоллардом, або по іншому - Уолтерером Лоллардом (*Walter Lolhardus, Walter Lollardus*), справжнє ім'я Вальтер Рейнард. Він був теологом і попередником Реформації. У деяких французьких джерелах його називають Готьє Лоллар, або він згадується як борода Водуа.

Даний чоловік народився у місті Менц (Німеччина). Був відомий своїм красномовством та творами. Близько 1315 р. за короля Едуарда II (1307-1327) він

приїхав проповідувати в Англію. Однак як він там діяв і наскільки успішно – не відомо. Рівно як і те, а чи насправді була ця людина взвгалі і чи була вона в Англії конкретно. Відомо, що він був живцем спалений у Кельні у 1322 р. [20, р. 44].

Вперше з назвою «лолларди» ми по джерелах вперше зустрічаємося близько 1300 р., коли в Антверпені з'явилося суспільство лоллаертів для догляду за хворими і поховання померлих під час морової виразки. Члени цієї спільноти через їхнє помірне життя і бідну зовнішність називалися *Matemans* — «бідняками», за патроном своїм, святого Алексія, алексіанцями або братами св. Алексія, за життєм в келіях — целітами (*fratres cellitae*), за тужливим співом над покійниками — лоллардами. Цей термін протягом XIV століття активно поширювався у Нідерландах та Німеччині. Більше того нам відомо, що у вказаних країнах були організовані й жіночі громади лоллардів [24, р. 59].

Ранні лолларди, ще до того як завдяки вченню британського богослова пастиря та проповідника Джона Вікліфа цей рух отримав на теренах Туманного Альбіону своїх організаційних форм та відповідної ідеології часто ототожнювалися з біганками і бегардами. Вони з самого початку свого виникнення переслідувалися католицьким духовенством і злиденними ченцями і тому часто гинули за вироками інквізиції, поки папа Іоанн XXII (каденція 1316-1334 рр.) у 1318 р. не дав їм умовної терпимості.

Втім лише на теренах Англії рух лоллардів, як масова, ідеологічно та організаційне оформлений, став широко поширеною реальністю. Причини цього полягали у своєрідному соціально-економічному та політичному положенню Англії у другій половині XIV ст., про що ми вели мову у попередньому розділі. Втім, куди більше значення для його появи мали погляди самого Джона Вікліфа та саме його активна практика їх оприлюднення та поширення.

7 квітня 1374 р. король Англії Едуард III (1327-1377) призначив Джона Вікліфа парафіяльним священиком у місті Латтерворт замість Ладгершалла. Приблизно в

цей час теолог почав виявляти інтерес до політики. Перший її прояв стався трохи згодом вказаного призначення, коли він отримав королівське доручення підготувати матеріали до депутації, надісланої для переговорів з папськими представниками у Брюгге (сучасна Бельгія). В цій, першій в своїй кар'єрі науковій та політичній праці Джон Вікліф відзначив суттєві відмінності між Англією та Римом (Папською курією), такі як папські податки та призначення на церковні посади. У цьому творі Джон Вікліф показав себе одночасно патріотом та людиною короля [14, р. 45].

Після успіху в Брюгге, Джон Вікліф продовжив свою науково-політичну діяльність. Наступного року вийшло два його політичних трактати про божественне і громадянське панування - «*De dominio divino libri tres*» та «*Tractatus de Civili Dominio*», в яких він стверджував, що люди здійснювали «панування» (це слово використовується для позначення володіння і влади) прямо від Бога і що, якщо вони перебували у стані смертного гріха, їхнє панування було лише видимістю. Тільки праведники могли мати право мати владу, навіть якщо вони не були вільні затверджувати її. В цих же трактатах він говорив, що оскільки церква перебуває у гріху, їй слід відмовитися від свого майна і повернутися до євангельської бідності. На думку Джона Вікліфа, таке позбавлення прав мало здійснюватися державою, і особливо королем [14, р. 46].

Ці політико-церковні теорії, винахідливо розроблені та викладені Джоном Вікліфом надмірно докладно, можна критикувати як роботу теоретика з обмеженим уявленням про те, що можливо у реальному світі. Виявивши простодушність і відсутність житейської мудрості, він в не простій внутрішньополітичній ситуації, яка склалася в Англії в середині 1370-х рр. став знаряддям у руках Джона Гонта (1340-1399), герцога Ланкастерського і молодшого сина короля Едуарда III, який з мотивів менш педантичних, ніж у Джона Вікліфа, виступав проти багатства та влади католицького духовенства [16, р. 41].

Джон Вікліф поступово і за дозволом влади став проповідував у Лондоні на підтримку помірною позбавлення прав католицької церкви прав, але союз із Джоном Гонтом призвів до незадоволення його церковного начальства.

Саме активна пропаганда Джоном Вікліфом своїх поглядів не могла не залишитися не поміченою ані з боку католицької церкви в Англії, ані з боку офіційної влади Англійського королівства. Тому, доволі швидко, за ці, вкрай радикальні на середину другої половини XIV ст. погляди, Джона Вікліфа було звинувачено у єресі.

У лютому 1377 р. Джон Вікліф був викликаний в Кентерберійський собор і постав у церковному суді перед вищим католицьким кліром Англії. Щоправда, судовий церковний розгляд закінчився нічим (доказів про злочин чи єресь стосовно Джона Вікліфа у церковних судей не виявилось), і Джон Вікліф пішов у відставку безперешкодно і не засуджений.

Цього ж, 1377 р. Джон Вікліф перебував на піку своєї популярності та впливу. Парламент і король порадилися з ним щодо того, чи законно приховувати скарби королівства від Риму, і Джон Вікліф відповів, що законно. У травні Папа Григорій XI (каденція 1370-1378 рр.) випустив проти нього аж п'ять булл, засуджуючи його теорії та закликаючи до арешту Джона Вікліфа. Проте, цей заклик залишився без відповіді. Ані королівська влада, ані керівництво Оксфордського університету відмовилися засудити свого видатного радника та вченого [19].

Останній політичний виступ Джона Вікліфа відбувся восени 1378 р., коли після того, як люди Джона Гонта вбили непокірного зброєносця, що сховався у Вестмінстерському абатстві, він виступив перед парламентом де вступився за корону всупереч існуючій тоді традиції церкви (по суті християнської) - права на притулок. Джон Вікліф захищав цей позов на тій підставі, що слуги короля можуть законно вторгатися у святилища, щоб притягнути злочинців до відповідальності [14, р. 50].

Після промови в Англійському парламенті, Джон Вікліф повернувся до Латтерворта і, перебуваючи в усамітненні свого дослідження, почав систематичну атаку на вірування та практики церкви. З богословської точки зору цьому сприяла сильна приречення, яке дозволило йому вірити в «невидиму» церкву обраних, що складається з тих, кому зумовлено врятуватися, а не в «видиму» церкву Риму, тобто в організовану, інституційну церкву його часу. Але його головною метою була розробка критики доктрини перетворення, яка говорила про те, що субстанція хліба і вина, використаних в Євхаристії (тобто ритуальне поминки у християнстві, що згадують Таємну вечерю Ісуса Христа зі своїми учнями), перетворюється на Тіло і Кров Христові. Як філософ-реаліст, вважаючи, що універсальні поняття мають реальне існування, він напав на них, тому що знищення субстанції хліба і вина супроводжувалося припиненням буття. Потім Джон Вікліф пішов далі і засудив це вчення як ідолопоклонницьке та небіблейське. Він прагнув замінити її доктриною реманенції (залишення) — «Це дуже хліб після освячення» — у поєднанні із затвердженням реальної присутності в безтілесній формі [14, р. 52; 8, р. 44].

Тим часом Джон Вікліф продовжив свою атаку на католицьку церкву. Папа, кардинали, духовенство, яке займалося оплачуваною світською роботою, ченці та ченці — всі піддалися критиці у виразах, які були гіркими навіть для релігійних суперечок XIV ст. Для цієї справи Джон Вікліф був добре підготовлений. Його неспокійний, допитливий розум доповнювався запальним характером та стійкою здатністю до образ. Лише небагато письменників засуджували думки своїх опонентів, інколи ж і самих опонентів повніше [31].

Не дивлячись на такі, доволі інколи не пристойні для вченого мужа і до того ж богослова випадки відносно представників католицького духовенства того часу, все ж таки, більшість сучасних вчених сходяться на думці, що Джон Вікліф був доброчесною людиною. Яким би гордим і помилковим він не був іноді, в цілому він справляє враження щирості.

Хоч би як він був розчарований тим, що йому не вдалося отримати бажані церковні посади, його нападки на церкву були не просто породжені гнівом. Воно несло у собі ознаки моральної серйозності та щирого прагнення реформ. Він виступив проти найбільшої організації на землі, тому що щиро вірив, що ця організація неправа, і якщо він говорив це в образливих виразах, то мав благодать зізнатися в цьому.

Не можна також забувати про його простодушність. Не було нічого розрахованого в тому, як він публікував свої думки про Євхаристію, і той факт, що він не розраховував, коштував йому, ймовірно, підтримки Джона Гонта і чималої кількості друзів в Оксфорді. Він не міг дозволити собі втратити ні те, ні інше [31].

Втім, на момент свого уходу з Оксфорду, Джон Вікліф ймовірно вже доволі чітко розробив свою концепцію політико-церковної теорії. Основний їх зміст полягав у вимоги від католицької церкви відмовитися від своїх мирських володінь, тобто реальної матеріальної власності. Об'єктивно ця концепція повністю в той час відповідала і устремлінням королівської влади в Англії, в середовищі якої проходила одночасно і запекла внутрішньополітична боротьба. А тому двір відчайдушно потребував фінансів і в достатньому обсязі взяти їх можна було лише через секуляризацію майна католицької церкви в Англії [22, р. 100-101].

В той же час, лишившись офіційної (церковної) та неофіційної посади своєрідного радника і ученого захисника королівського двору, Джон Вікліф саме з 1378 р. почав систематичну атаку на вірування і практики католицької церкви [31].

У конспективному вигляді та по пунктам (визначені нами – *авт.*) погляди та позиція Джон Вікліф виглядала наступним чином.

1). Католицька церква (у тому числі і насамперед в Англії) є спільнотою обраних, а сучасне католицизм (на момент діяльності Джона Вікліфа), значно відійшло від духовного до чуттєвого [22, с. 9];

2). Між Богом та людиною непотрібно ніяких посередників, і кожна праведна людина є священиком. Через це сповідь перед священиком є необов'язковою та позбавленою сенсу;

3). Приналежність до церкви визначається не просто фактичним входженням до числа її членів. Бути приналежним до церкви означає бути обраним Богом. Тому розмірів церкви визначити неможливо, так як неможливо визначити, хто удостоївся бути обраним, а хто ні. Про це можна лише здогадуватись, спираючись на поведінку та моральність тієї чи іншої особи. Із цього виходить, що зовнішня відмінність між пасторами та підданими не має ніякого сенсу;

4). Церковна влада не має право виносити вирок про відлучення від церкви, чи заносити кого-небудь до лику святих. Це право залишалось виключно за Творцем;

5). Папа Римський не є непогрішним;

6). Вчення про «благодать» - особливих надприродних «дарів», якими на відміну від мирян володіє духовенство і які дають йому силу відпускати гріхи і «рятувати» душі віруючих не є природнім, рівно як і не є законним право Папи римського і єпископів давати грамоти на відпущення гріхів (індульгенції);

7). Посягання папи на світську владу повністю суперечить основам християнства. А тому католицька церква як в особі папської курії так і англійського католицького кліру (архієпископ Кентерберійський) не має права втручатися у справи держави;

8). Папа римський не має право стягувати побори з Англії і взагалі втручатися у справи світської влади в Королівстві;

9). На теренах Англії повинна бути своя незалежна від Рима англійська церква. Її глава у всіх цивільних справах повинні підкорятися світським государям, тобто англійським королям;

10). Стан католицької проповіді того часу не відповідає християнським канонам. Католицькі проповідники складали свої проповіді із легенд про життя

святих, із народних розповідей, а іноді навіть і із грецької міфології. Саме тому, вони значно відійшли від Святого Письма і тому не мають ані морального, ані юридичного права вести свої проповіді. Оскільки вони проповідями церкви а не проповідями Творця;

11). Біблія була не ключовою складовою проповідей католицьких священників, а навпаки, часто відсувалась на задній план, а іноді і зовсім відкидалась. [16, р. 69];

12). Ікони не забороняються християнським вченням, хоча в перших церквах вони були не так поширені. З іншої точки зору, ікони можуть вводити людей в оману, адже їм приписувались божественні риси. Потрібно впевнити народ у тому, що поклоніння іконам є ідолопоклонством і ікони створені лише для того, щоб збуджувати шляхом зовнішнього образу дух людини [16, р. 70];

13). Поклоніння мощам та дороге прикрашання їх гробниць також не є прийнятним. З цього приводу Джон Вікліф стверджував, що Бог для того і скрив тіла Мойсея, Богоматері та інших, щоб люди не зробили з них предмет поклоніння;

14). Велика кількість свят також непотрібна;

15). Католицька церква не має право на привілеї, оскільки священники усі є творінням божим і у цьому плані абсолютно не відрізняються від простих вірян;

16). Держава має право позбавити церкву майна (провести секуляризацію) у разі потреби. Причому це право на думку Джона Вікліфа належить виключно королю Англії;

17). Король Англії непідвладен нікому [14, р. 50].

18). Приватна власність є непорушною і природною сферою буття;

19). Розподіл суспільства на стани теж є природним станом, оскільки все це йде від Бога [5, с. 61].

Важко сказати, завдяки чому Джон Вікліф прийшов до таких радикальних релігійних й вельме консервативних соціально-економічних поглядів, які по значній кількості своїх параметрів йшли у супереч офіційної позиції католицької

церкви. Однак саме в Оксфордському університеті з початку 1370-х він став активно відстоювати та захищати їх спочатку серед студентів та колег (що мало позитивний відгук з їх боку), а згодом публічно.

Причому, після того, як Джон Вікліф змушений був покинути церковну службу, він ще залишався викладачем Королівського коледжу в Оксфорді де жив. Однак, не обмежений офіційними справами (королівська влада, побоючись негативної реакції з боку вищого католицького сановництва перестала доручати Джону Вікліфу якійсь, навіть малозначущі справи), вчений з серпня 1380 р. до літа 1381 р. перебуваючи у своїх кімнатах в Королівському коледжі був зайнятий перекладом Біблії на народну як тоді казали, англійську мову (вперше в світі). Безпосередньо переклад був виконаний учнем, першим послідовником та другом Джона Вікліфа Ніколасом Херефордським (?-1420), а потім відредагований секретарем Джона Вікліфа Джоном Пурві.

Саме його вчення про Святе Письмо (Біблію) було фундаментальним для всієї системи оновленого християнського світогляду Джона Вікліфа. Тільки і лише одну Біблію він визначав єдиним достовірним та правдивим джерелом християнського пізнання, у якому міститься все необхідне для спасіння. Тому людині перш за все потрібно знати її, з чого і виходить, що головною метою християнської проповіді є повідомлення людям Слова Божого, яке міститься в Святому Письмі і є недоступним для більшості народу, тому що написане незрозумілою мовою.

Одночасно він задумався над тим, яким чином Святе Письмо буде поширюватися серед віруючих. Тому його планами майбутнього передбачалось створення так званого «Ордену бідних проповідників», які б і доносили б біблійну істину людям. На думку сучасних вчених, його (Джона Вікліфа) розум був надто сильно сформований схоластикою, середньовічною системою навчання, щоб зробити останнє самому.

З ініціативи Джона Вікліфа у зазначений період було зроблено два переклади Біблії на англійську мову, причому один з них був більш ідіоматичний, ніж інший. Найбільш ймовірне пояснення його значної праці полягає в тому, що Біблія стала необхідністю в теоріях Джона Вікліфа, щоб замінити авторитет католицької церкви, яка дискредитувала себе, і зробити закон Божий доступним для кожної людини, яка вміла читати. Більше того, виголошуючи свої вчення, Джон Вікліф закликав усіх вірян об'єднатися в союз для подальшої реформації церкви. Однак далі вимоги церковної реформи Вікліф не йшов. Більше того, він ні в чому не зазіхав на існуючий соціальний лад, навпаки, закликав віруючих до покірності світській владі, а селян - до покори феодалам [12].

Це, у поєднанні з вірою в ефективність проповіді, призвело до формування руху лоллардів майже відразу ж після початку діяльності Джона Вікліфа на вказаному шляху. Втім, точний ступінь участі Джона Вікліфа у створенні лоллардівського руху на сьогодні залишається невідомим. Втім, не підлягає сумніву те, що лолларди пропагували його, Джона Вікліфа суперечливі погляди ретельно і свідомо [16, р. 89].

Серед усіх народних проповідників ранніх послідовників Джона Вікліфа особливо виділявся талантом і силою переконання Джон Болл (1338-1389). Поширюючи серед населення ідеї великого англійського богослова, він пішов значно далі них. Так, Джон Болл вимагав скасувати церковну десятину, відібрати у церкви її майно і закликав не тільки до ліквідації станової нерівності, але навіть до рівності і спільності по майновому принципу. Він говорив: «... справи в Англії підуть добре тільки тоді, коли все стане загальним, коли не буде більше ні васалів, ні лордів, коли лорди перестануть бути панами і будуть такими ж, як ми». Проповідь Джона Болла і інших «бідних священиків» виражала інтереси селянства і міської бідноти. З цього приводу Фрідріх Енгельс називає Джона Болла представником селянсько-плебейської єресі середньовіччя [12].

Втім, сам Джон Болл діяв окремо, лише згідно почутих чи прочитаних проповідей Джона Вікліфа. І тому першим в середовищі самого лолардського руху його назвати можна за великою долею умовності. Лолардство по суті з'явилося паралельно, втім абсолютно незалежно від практичної діяльності Джона Болла.

Вважається, що перша група лоллардів виникла близько 1382 р. в Оксфорді і складалася з деяких колег Джона Вікліфа на чолі з Ніколом Херефордським. Пізніше ідеї лоллардів почали поширюватися серед городян (у Брістолі, Ковентрі, Лестер), дрібних землевласників, а також невеликій частині дворянства в Середній Англії (Мідленді) та Кенті [16, р. 69].

На фоні різкого зростання антиклерикальних настроїв у Англійському королівстві та суттєвому погіршенню соціально-економічного положення в Королівстві, пов'язаного у тому числі з бойовими діями Столітньої війни (1337-1453 рр.), прихильники ідей Джона Вікліфа лише збільшувалися кількісно.

Не дивлячись на всю неповність наведеного вище нарису постулатів Джона Вікліфа, вони є достатніми для того, щоб говорити про його значимість в історії церкви Англії. Його вчення не є одиничним, яке стосується лише незначної кількості релігійних питань, а є цілою системою віровчень, яка не лише повністю суперечило католицькій церкві та її світогляду, а й могло підірвати її основи, знищити її і стати на її місце. Як мінімум на теренах Англії.

Проте, коли у 1381 р., Джон Вікліф нарешті вийшов у відставку (на пенсію) у Латтерворті, невдоволення кріпаків Англії призвело до того, що спалахнуло Селянське повстання під керівництвом Уотта Тайлера. Соціальне вчення Джона Вікліфа, яке на той час було вже концептуально оформлено і активно пропагувалося, втім не було важливою причиною цього повстання, оскільки воно було відоме лише освіченим людям.

В цьому аспекті слід зазначити, що вказане повстання, суттєво «розкручене» в радянській історіографії до діяльності Джона Вікліфа та його прихильників немає

жодного відношення, не взираючи на постулати радянських істориків про його ідеологічну підготовку (чи ідеологічний на нього вплив) саме ними [26]. Західні вчені теж погоджуються з цією тезою, втім у відповідному висловлюванні більш обережні: «Селянське повстання 1381 року було приписано, мабуть, несправедливо, впливу Джона Вікліфа і лоллардов» [18].

Втім, як би насправді не відобразився чи не відобразився вплив Джона Вікліфа та його прихильників на повстання 1381 р. під керівництвом Уотта Тайлера, поступово, ця група набувала своїх послідовників поза Оксфорду та Оксфордського університету. Вона стала доволі примітною через свої висловлювання усно та письмово.

Проте, немає жодних сумнівів у тому, у чому полягали симпатії пердвісника англійської Реформації. Джон Вікліф мав постійну прихильність до гідних бідняків. Архієпископ Кентерберійський Саймон Садберійський був убитий під час повстання Уотта Тайлера, а його наступник Вільям Куртене (або Кортні) (1347-1396 рр., каденція – 1381-1396 рр.), куди більш енергійна людина, відразу ж виступив проти Джона Вікліфа. Одночасно цей архієпископ розгорнув активні репресії проти усіх учасників повстання Уотта Тайлера, і проти прихильників Джона Вікліфа та його вчення.

Так виключно під тиском Папського престолу у листопаді 1381 р. Оксфордський університет засудив 8 доктринальних положень Джона Вікліфа як неортодоксальні, а 14 - як єретичні. Проте ім'я Джона Вікліфа у вироку Ради правління Оксфордського університету не фігурувало. Скоріше за все тому, що він користувався підтримкою при дворі з боку вже вищезгаданого дядька правлячого короля Річарда II, Джона Гонта, 1-го герцога Ланкастерського, батька англійського короля Генріха IV (1399-1413) [16, р. 70].

Одночасно у листопаді 1381 р. було видано статут, який полегшував арешт єретиків та утримання їх під вартою. Першим лоллардом, що постав перед

церковним судом, став Вільям Суїндербі. Його справу церковний суд розглядав у 1382 р. під керівництвом єпископа Лінкольна [24, р. 160].

Однак, всеж таки результат такої обмеженої по відношенню до Джона Вікліфа каральної процедури абсолютно не задовольнив папський клір. Як наслідок, в травні 1382 р. архієпископом Кентерберійським Вільямом Куртене був скликаний синод (а по суті церковний суд архієпископа Кентерберійського), що відбувався у Блекфрайарсі, Лондон аж до середини липня. Цей церковно-юридичний форум засудив 24 положення вчення Джона Вікліфа (знову без згадки його імені) та цілу низку його робіт (вже зі згадкою імені автора).

Причому туди, Джон Вікліф був викликаний разом зі своїм учнем, послідовником та другом Ніколасом Херефордським, який за кілька місяців до того став доктором богослов'я в Оксфорді. Останній активно розвиваючи реформістську теологію Джона Вікліфа та лоллардизму за допомогою своїх проповідей, засудив клерикальну розкіш вищих католицьких сановників і підтвердив право кожного християнина стверджувати свою особисту віру через роздуми над Святим Письмом.

Однак обидва «праотця англійської Реформації», виключно через свою антиклерикальну позицію (а й ймовірно гіркий стан здоров'я Джона Вікліфа), відмовилися з'явитися на синод у Блекфрайарсі. Через це їх обох відлучили від церкви [14].

На захист Джона Вікліфа негайно встали і лондонські городяни [12]. Це придало впевненості Ніколасу Херефордському у своїй та Джона Вікліфа правоті і він негайно подав апеляцію до Папи Урбана VI (каденція 1378-1389 рр.) і вирушив до Риму позиватися, але був затриманий та засуджений до довічного ув'язнення. В подальшому Ніколас Херефордський утік із в'язниці під час народного повстання проти Папи у червні 1385 р., але після повернення до Англії був знов ув'язнений архієпископом Кентерберійським. Він зазнав жорстокого поводження в замку

Солтвуд у графстві Кент (1388–1389 рр.), а написані їм твори було конфісковано за наказом короля Річарда II.

Відразу ж після закінчення собору у Блекфрайарсі, канцлер Оксфордського університету Роберт Рігт оприлюднив соборні рішення, що стосувалися Джона Вікліфа. В результаті, всі ці репресивні акції з боку правлячого католицького кліру, в тому числі й англійського, призвели доволі негативне враження на найближчих університетських послідовників Джона Вікліфа та Ніколаса Херефордського. Незабаром у Оксфорді його (їх) послідовники - Бідман, Репіндон і Астон капітулювали й оголосили про свою вірність ортодоксальному католицизму. Вони відмовилися від своїх поглядів і підкорилися Римо-католицькому вченню. Одночасно, всі твори Джона Вікліфа були заборонені.

Як наслідок, Джон Вікліф у серпні 1381 р. змушений був залишити Оксфордський університет. Через це (втрата улюбленої роботи) здоров'я Джона Вікліфа суттєво пошатнулося. Вже влітку 1382 р. він переніс свій перший інсульт у Латтерворті. Але навіть після цього він продовжував багато писати, доки помер від нового інсульту у грудні 1384 р. [16, р. 88].

Астон, незважаючи на зречення, практично відразу (вже в 1383) повернувся до проповідницької діяльності в дусі ідей Л. У 1385 в Англію повернувся Херефорд; він також відновив проповідь ідей Л. (займався проповідницькою діяльністю до 1391 року, коли відійшов від єресі). Активним послідовником Уїкліфа та проповідником його ідей був Перві; після придушення повстання Л. на чолі з Джоном Олдкаслем (1414) він потрапив до в'язниці, де й помер. Попри зусилля католич. ієрархів покласти край проповідницькій діяльності Л., кількість їх прихильників лише зростала. У 1388 р. було створено спеціальну комісію для розшуку єретичних творів Перші, Херефорда, Астона та Уїкліфа. [14, р. 76]

Однак після смерті Джона Вікліфа, Оксфордський університет залишався ще певний час головним центром поширення ідей великого вченого і предвісника

Реформації. Там викладали його учні, які вважалися представниками 1-го покоління лоллардів: Ніколас Херефорд, Лоуренс Бідман, Філіп Репіндон та Джон Астон [16, р. 90].

Не дивно, що така неоднозначна постать як Джон Вікліф викликала і досі викликає найрізноманітнішу реакцію. Католицький клір та ченці різних діючих в минулому і активних в сучасний період католицьких орденів негайно і люто відповіли на звинувачення Джона Вікліфа на їхню адресу, але в міру наближення Реформації така критика ставала дедалі меншою. Протестантські біографи більшу частину постререформаційного періоду бачать у Джоні Вікліфі першого реформатора, що майже самотньо боровся з полчищами середньовічного зла. Зараз сучасні вчені не розділяють цю точку зору, вважаючи її як оману некритичних шанувальників. Питання «Хто такий Джон Вікліф насправді?» через 600 років майже напевно залишиться незаперечним [31].

Таким чином, ми можемо зробити основний висновок того, що рух лоллардів в Англії, який де-факто виник у 1382 р. мав виключно суб'єктивний фактор своєї появи. Унікальна особистість – Джон Вікліф, виявився абсолютно не звичною для пізньосередньовічної Англії особистістю.

Отримавши по тім часам вкрай добру освіту в Оксфордському університеті і доволі швидко ставши доктором богослов'я він міг би і залишитися в цьому університеті одним зі стандартних професорів. Якщо б не королівське доручення стосовно англійської дипломатичної місії в Брюгге. Саме підготовка для британських дипломатів відповідних матеріалів заставила Джона Вікліфа суттєво замислитися про кардинальні відмінності його рідної Англії від інших країн Західної Європи і насамперед про роль і місце на Туманному Альбіоні католицької церкви.

Висновки до яких прийшов Джон Вікліфф були позитивні для Англії, втім надзвичайно негативними для католицької церкви на острові. По суті, Джон Вікліф прийшов до висновків у повній провіні саме католицької церкви за те, що британська паства вкрай далеко відійшла від бога і що самий розвиток Англії значно і постійно гальмується виключно папською курією. Подальший розгляд питання про роль та місце католицької церкви на Туманному Альбіоні призводить до того, що Джон Вікліф створює повноцінну концепцію претензій до Папства в цілому.

Всі вони уклалися у три великі групи і в подальшому активно пропагувалися оксфордським професором як в своїй альма-матер, так, з 1377 рр. (офіційно) за її межами:

1. Відхід католицької церкви від Святого Писання, тобто духовна зрада Папством істинного християнства;
2. Свавільля католицької церкви та її представників в цілому й на теренах Англії конкретно;
3. Гальмування саме політикою католицької церкви самостійного і активного розвитку Англії як незалежного королівства.

Виходячи з цих трьох груп причин, Джон Вікліф формулює і конкретні заходи протистояння цьому. По-перше він усіляко наполягає на рівності церковного кліру і світської, в даному випадку англійської королівської влади. Тобто сакральна сутність папства в цілому і конкретних римських пап як особистостей ним ставиться не просто під сумнів, а наочно доводиться земних, а не нібесний характер усього, що пов'язано з вищим католицьким сановництвом.

По-друге, Джон Вікліф постійно наполягає на тому, що верховенство в Англійському королівстві повинна мати виключно влада англійського короля, а церква повинна йому безпосередньо підпорядковуватися, як один зі стандартних державних інститутів. Виключно ця теза, в значній ступені слугувала тому, що

Джон Вікліф на самому початку своєї активної політико-ідеологічній кар'єрі був взятий під захист, нехай і здебільшого формальний королівською владою Англії.

По-третє. Джон Вікліф вказує на незаконне володіння католицькою церквою майном будь якого матеріального характеру і постійно закликає до секуляризації його з боку держави. Щоправда до масових заходів такого плану він ніколи не закликав. Проте, він підкреслював можливість корони і держави в якості необхідної міри проводити секуляризацію церковного майна.

По-четверте. Джон Вікліф наголошував на духовній зраді католицького кліру, через що довіра щодо існуючої церкви не могла підтримуватися серед парафіян та і сама церква через подібні гріхи вже не мала ані морального, ані духовного, ані юридичного права проводити свої процедури в Англії.

По-п'яте, Джон Вікліф вказував на те, що багато обрядів та матеріальних й духовних речей, як то ікони чи поклоніння мощам (матеріальні) чи велика кількість свят (духовні), які ввела в якості обов'язкових для себе інструментів та елементів католицька церква, насправді повністю зайві, і від них або слід відмовлятися повністю, або, як по прикладу свят, суттєво їх обмежувати по всім елементам.

По-шосте. Церква католицька структура догматична і за догми вона чіпляється. Саме через це вона не тільки не правильно виконує свої функції чи не виконує їх взагалі, а й не дає можливість парафіянам наближатися до бога. Раз так, то треба не просто ліквідувати догматизм церкви, а взагалі її у існуючому виду ліквідувати, причому зробити це радикально і швидко.

І саме приклад вирішення останньої проблеми, радикально та швидко Джон Вікліф показав власним прикладом. За його ініціативою почався процес перекладання Біблії на англійську, «народну» мову. Причому зайняв він усього дещо більше року. Да Джону Вікліфу допомагав його секретар та учень. Втім навіть діяльність лише трьох людей на такому суттєвому фронті – вже подвиг.

Проте іншим подвигом Джона Вікліфа був майже відкритий виклик католицькій церкві як такій. Скоріше за все, англійський богослов відчував правоту і духовну і юридичну в своїх діях, а також суттєву, нехай і не формальну підтримку з боку королівської влади, керівництва Оксфордського університету й своїх прихильників. Вважаємо, що ця думка близька до істини, оскільки спроби оголосити Джона Вікліфа єретиком, причому двічі у 1378 та у 1381-82 рр. реально до конкретного вироку не призвели. Да були визнані не вірними чи навіть єретичними його постулати і навіть трактати. І його навіть з Ніколасом Херефордським відлучили від церкви. Однак прямих санкцій та репресій по відношенню до нього не сталося.

Як наслідок, Джон Вікліф, не дивлячись на гоніння в його бік, зміг публічно оприлюднити свою концепцію антикатолицького гатунку загалом та суверенної, по відношенню до Англійського королівства спрямованості. І фактом залишається те, що не дивлячись на свій суттєвий на той історичний час радикалізм, вказана концепція була потенційно прийнята британською короною, а реально, його численними послідовниками, які згодом перетворилися на рух лоллардів і почали активно вносити в маси самі ідеї Джона Вікліфа.

Втім, і досі залишається відкритим по відношенню до цієї особистості три питання. 1). А коли ми взагалі можемо говорити про реальний початок вільного та відкритого висловлювання своїх теорій з боку Джона Вікліфа. Реально доба 1377-1378 рр. Але ж в Оксфорді Джон Вікліф викладав з 1369 р., а з 1372 р. був доктором богослов'я в цьому університеті. І напевно в нього були і чисельні учні і відповідні послідовники. І через це, чи не формувалися його погляди під час диспутів зі студентами, оскільки на момент його виходу на загальноанглійську сцену, концепція Джона Вікліфа була вже чітко сформована.

2). Чому королівська влада, якій по суті ретельно і вірно служив Джон Вікліф і концепція котрого була спрямована саме на радикальне збільшення суверенітету

англійської корони, під час гонінь на нього не тільки не захистила його реально, а й не пішла за його ідеями. Вони ж були англійським королям тільки на користь. І це, щоправда лише в першій половині XVI ст. наочно і вкрай для Англії успішно продемонстрував король Генріх VIII.

3). Чому чисельні прихильники ідей Джона Вікліфа, ті які й отримують назву лолларди, в свою чергу не піднялися на захист свого «вчителя». Можливо кардинально негативний ефект від придушення повстання 1381 р. під керівництвом Уотта Тайлера тому за вину. А можливо не так багато тоді і було цих самих лоллардів... Втім, відповіді на ці питання потребують подальших наукових напрацювань...

РОЗДІЛ 3

АНГЛІЯ ЗА ЧАСІВ РОЗВИТКУ РУХУ ЛОЛЛАРДІВ ТА БОРОТЬБИ ПРОТИ НЬОГО

Прийняті Джоном Вікліфом заходи цілком виправдали надії, що на них покладались. Поширення в народі Святого Письма і діяльність мандрівних проповідників принесли його вченню популярність. Безсумнівне підтвердження цьому можна бачити в деяких документах, що відносяться до вісімдесятих і дев'яностих років XIV ст. [23, с. 10].

Перші 10 років після смерті Джона Вікліфа лолларди на теренах Англійського королівства мали велику силу, що втілювалося у тому, що вони масами проповідували перед простим народом та поширювали у ньому знайомство з Біблією, причому як в оригінальному латиномовному написанні, так і в обох перекладах середньоанглійською мовою, зроблених під егідою та за безпосередньою участю Джона Вікліфа (так звана Біблія Вікліфа) і заборонений католицькою Церквою. Не дивлячись на репресії архієпископа Кентерберійського Вільяма Куртене, які розпочалися з 1382 р. лоллардів активно підтримували Оксфордський університет, навіть після зречення ідей Джона Вікліфа з боку його перших послідовників у 1382-1386 рр. Крім того і багато хто з англійської тогочасної знаті теж був прихильником вчення та дій лоллардів [14, р. 89].

Рух лоллардів наприкінці XIV - в першій половині XV ст. ст. складався з окремих невеликих груп, які не мали центральної організації, хоча часом і підтримували контакти між собою. Лолларди визнавали лише авторитет Біблії, наголошували на значущості особистого благочестя, обраності людини Богом. Вони відкидали передання Церкви та багато елементів католицької доктрини (вчення про пересування при Євхаристії, цілібат, обов'язкову сповідь, шанування

ікон і мощів святих та ін.), виступали проти церковної ієрархії та церковних майнов [22, р. 65].

У ряду цих документів особливої уваги заслуговує, наприклад, відкинутий палатою громад і затверджений лише королем і лордами статут, що відноситься до 5-го року правління Річарда II (1377-1399), тобто у 1382 р., 2 два королівських приписи, виданих в п'ятнадцятому і сімнадцятому році Річарда II, тобто у 1392 та 1399 рр., і нарешті булла Папи Боніфация IX на ім'я того ж монарха. З цих документів видно, що кількість послідовників Джона Вікліфа значно збільшувалася в ті роки [23, с. 11]

Проте когорта прихильників Джона Вікліфа, яка на перших порах діяла та класифікувалася переважно як секта, продовжувала розширюватися чисельно та ідейно серед городян, купецтва, шляхти (в даному випадку дрібної та середньої англійської знаті та аристократії) та навіть нижчого духовенства. Свою підтримку прихильникам Джона Вікліфа, які вже на той момент стали публічно називатися лоллардами, надали навіть кілька лицарів королівського двору [13], а також кілька членів Палати громад [19].

Втім, лолларди, в сутності, існували в Англії і до Джона Вікліфа. Вони прийшли туди з Фландрії (про те що вони там з'явилися набагато раніше ніж в англійських теренах ми говорили вище) і були спочатку лише однією з угруповань секти братів вільного духу. Лише згодом, коли вікліфізм широко поширився, лолларди злилися в одному русі з іншими раціоналістичними сектами і дали їм своє ім'я, за яким і в прийнятій якості увійшли в історію [16, р. 91].

Церковна влада католицької церкви в Англії на момент початку активної діяльності руху лоллардів виявлялася абсолютно безсилою і ніяк не могла покласти край поширенню єресі, тому що єретики не звертали ніякої уваги на церковні заборони, спрямовані на них. Якщо єпископ закликав їх до трибуналу, вони не реагували. Свідчення літописців Найтона і Уольсінгема, а також протоколи

процесів, показують, що Вікліфові вчення знаходили послідовників в різних класах суспільства [23, с. 11]

Визначити приблизну чисельність послідовників Джона Вікліфа в кінці XIV ст. ми не маємо можливості, тому що немає для цього достатніх даних, але те, що його вчення мали досить широке поширення в той час безсумнівно. Відомо, що найбільш інтенсивно вчення Джона Вікліфа було поширене в Лінкольнській єпархії, так як в ній знаходилися і Оксфорд і Луттерворт, тобто місця діяльності самого Джона Вікліфа, як вченого і як парафіяльного священика. Місцевості найближчі до цих центрів лоллардизму, звичайно, повинні були більше всіх інших піддатися його впливу.

І дійсно у 1389 р. в Лейчестері вже вісім чоловік лоллардів залучаються до допиту і при цьому помічається, що є 11 тут багато й інших, які дотримувались того ж способу думок. Літописець Найтон, що жив у Лейчестері, свідчить, що лолларди залучили до своїх учень значну частину народу. З Лінкольнського округу лоллардизм поширився і по інших єпархіях.

З перших днів свого існування рух лоллардів мав тенденцію відкидати схоластичні тонкощі Джона Вікліфа, який, ймовірно, написав мало чи взагалі не написав жодного з популярних трактатів англійською мовою, які раніше приписувалися йому [19].

Між тим, вже на ранніх стадіях розвитку лоллардського руху, споглядалися і негативні в ньому тенденції, головною з яких стала відсутність доволі знакових в цьому русі фігур. Справа у тім, що моментально зорганізовані англійською владою репресії проти лоллардів, носили не тільки масовий, а й у тому числі і індивідуальний характер. Завдяки останнім вдавалось швидко і якісно вибити з орбіти активної участі у лоллардському русі найбільш знакових для нього персон.

В цьому аспекті, найбільш показовою є доля першого учня Джона Вікліфа та його безпосереднього помічника у перекладі Біблії на англійську мову, Ніколаса

Херефордського. Через застосовані до нього репресивні заходи абсолютно різнопланового характеру, він до 1391 р. зрікся своїх неортодоксальних поглядів та переконань, отримав королівський захист і був призначений теологічним інквізитором підозрюваних в єретиках. По суті він брав участь у репресіях проти інших реформаторів [3]. Літописці того часу повідомляють, що він люто сперечався зі своїми колишніми колегами-лоллардами.

Пізніше він був призначений канцлером Херефордського собору (1391 р.), а у 1395 р. став канцлером собору Святого Павла в Лондоні. З 1397 по 1417 рр. він був скарбником у Херефорді та незадовго до смерті Ніколас Херефордський залишив цю посаду і вступив до картезіанського монастиря [3].

Однак не дивлячись на такі його життєві шляхи та перетворення, все ж таки бути до кінця впевненими у тому, що Ніколас Херефордський остаточно відмовився від слідування ідеям Джона Вікліфа ми не можемо, про що свідчить вельме показовий випадок першої публічної демонстрації лоллардами своїх поглядів, що стався у 1395 р. та відповідна роль у цьому процесі колишнього друга Джона Вікліфа.

Саме в тому році, лолларди перший та єдиний раз повно спробували викласти та донести до влади свої погляди на майбутню Реформацію. Ними був підготовлений документ - «Дванадцять висновків» (інша назва - «Дванадцять тверджень лоллардів» - The Twelve Conclusions of the Lollards) [1] який як раз і з'явився лише у 1395 р. Цей документ був спеціально складений для подання Парламенту був написаний у формі прохання реформувати всю англійську церкву на нових засадах: знищення світських володінь церкви, celibату, літургії тощо. І із його тексту ми можемо чітко побачити те, що його основні положення в найбільшій ступені повторюють ті твердження, які за час свого життя та активної діяльності пропагував Джон Вікліф.

Історія появи та розгляду даного документа така. У січні 1395 р., під час поїздки короля Англії Річарда II до Ірландії, до Парламенту була подана петиція лоллардів. Текст петиції, одночасно було вивішено також на дверях Вестмінстерського абатства та собору св. Павла у Лондоні. За повідомленням хроністів, деякі лорди підтримували критику лоллардів відносно католицької церкви і вихваляли їхні погляди у Парламенті [16, р. 46].

Невідомо, чи була ця петиція зачитана в Парламенті, чи лише поширена серед його членів: тексту петиції у парламентських свитках немає. Втім, оперативно було надіслано 2 листи королю в Ірландію з повідомленням про загрозу, яку представляли короні лолларди. Утім, англійський король не став переривати через ці листи свого відрядження до Ірландії і повернувся до Лондону лише тільки у травні.

Між тим, у жовтні 1395 р. папа Римський Боніфаций IX звернувся з листом до англійських архієпископів, спонукаючи їх з більшим прагненням боротися з єретиками. Цікаво, але у своєму послінні папа Римський цитував «Дванадцять тверджень лоллардів» не за латинським текстом, вивішеним на дверях собору св. Павла у Лондоні, а за англійським текстом, адресованим лордам і громадам парламенту.

На сьогодні залишається абсолютно не відомим те, як і коли до папи Боніфация IX потрапив саме англійський текст і чому йому не був надісланий саме латиномовний, як раз призначений для представників католицького духовенства. Єдине перепущення з цього приводу полягає у тому, що представники католицької церкви в Англії, хоча і не в своїй основній масі, втім нехай і частково, але всеж таки розділяли ідеї лоллардів. І саме на підтвердження цієї тези говорить те, що на момент вивішення «Дванадцяти тверджень лоллардів» головним персонажем у соборі св. Павла у Лондоні був ні хто інший, а безпосередній учень Джона Вікліфа і людина, що постраждала від догматизма та насильства католицької церкви – Ніколас

Херефордський. Можливо його позиція - пасивного супротиву папській курії і не дозволила зробити так, щоб латиномовний текст «Дванадцяти тверджень лоллардів» опинився в Римі.

А от в британському парламенті, особливо в палаті громад, були і засідали представники різних соціальних та професійних груп та поглядів [16, р. 47]. Дехто з них, по невідомим нам міркуванням, від високих ідеологічних чи до абсолютно низьких егоїстичних цілком могли «допомогти» Папі Римському розібратися в сутності тільки но створеного руху лоллардів.

Як би там ні було, але у петиції «Дванадцять тверджень лоллардів» говорилося, причому на її початку, що Церква Англії, слідуючи за Римською Церквою, надто дбає про земні блага і охоплена мирською гордістю. Церква Англії почала підкорятися своїй «мачусі, великій церкві Риму» [брит]. Католицьке духовенство забуло про ідеали Христа та апостолів. Целібат кліриків веде до морального розкладання, а віра в переіснування під час здійснення Євхаристії лежить в основі ідолопоклонства. Лолларди критикували католицьку практику благословення священиками неживих предметів, вчинення поминальних молитов, відкидали необхідність паломництв, пожертвувань, сповіді (це на думку лоллардів, розвивало у священиків гординю) та обітниць цнотливості у жінок [16, р. 49].

Далі йшлося про те, що нинішнє священство не було тим, яке було призначено Христом, а римський ритуал висвячення не мав жодних підстав у Святому Письмі. Церковна безшлюбність викликала протиприродну хіть, а «удаване диво» Perezдійснення призводило людей до ідолопоклонства. Освячення вина, хліба, вівтарів, одягу тощо було пов'язане з некромантією. Прелати не повинні бути тимчасовими суддями та правителями, бо жодна людина не може служити двом панам [19].

У «Дванадцятти висновках» засуджувалися також особливі заупокійні молитви, паломництва та принесення образам, а сповідь священикові

оголошувалась непотрібною для спасіння. Війна, як йшлося в документі суперечила Новому Завіту, а обітничі цнотливості, дані черницями, призвели до жахів абортів та вбивств дітей. Нарешті, безліч непотрібних занять декоративно-ужитковим мистецтвом, якими займалася церква, заохочувало «витрачання, цікавість і маскування».

В цілому, «Дванадцять висновків» охоплювали всі основні доктрини лоллардів, крім двох: основний обов'язок священиків — проповідувати і що всі люди повинні мати вільний доступ до Святого Письма своєю рідною мовою [4, р. 17].

Втім, ця петиція була суворо відхилена королем, і з того часу значення лоллардів на теренах Англійського королівства починає поступово падати [22, р. 165]. Здебільшого це пов'язано з системою цілеспрямованих проти них репресій, які слідом за архієпископом Кентерберійським Вільям Куртене, який по причинах стану свого здоров'я не зміг швидко відреагувати на «Дванадцять тверджень лоллардів», почав проводити його послідовник Томас Арундел (перша каденція 1396-1398 рр.). Саме він виявився непримиримим та послідовним противником лоллардів.

За для зрозуміння подальших дій в сенсі боротьби з лоллардами, слід звернути увагу на біографію Томаса Арундела. Його батьком був Річард Фіцалан, 3-й граф Арундел, а мати була членом могутнього дому Ланкастерів. Він став єпископом Елі у 1374 р., а в перші роки правління Річарда II став на бік дворян, що виступали проти короля. Ця партія змусила Річарда II зробити Томаса Арундела канцлером Англії (1386 р.) і архієпископом Йоркським (1388 р.), поки у 1389 р. він не зміг скинути контроль з боку дворян і усунути Арундела з посади.

Уклавши мир зі своїми противниками, Річард II повторно призначив Томаса Арундела канцлером у 1391 р., але Т.Арундел подав у відставку у 1396 р. і став архієпископом Кентерберійським. Наступного року король знову позбавив

Арундела кафедри та вигнав його з королівства. Вже перебуваючі у Франції він – Томас Арундел приєднався до Генріх Болінгброк у вигнанні і повернувся в Англію у 1399 р., коли Болінгброк вторгся в країну з військом, переміг Річарда II і зійшов на трон як король Англії Генріх IV [21].

Між тим, у 1397 р. він представив на суд провінційного синоду 18 статей із творів Джона Вікліфа, і вони були формально засуджені. Рішення синоду було відображено в полемічному трактаті Вільяма Вудфорда "Проти помилок Вікліфа в Тріалозі" (*Contra errores Wiclif in Trialogo*).

Утім наприкінці 1398 р. архієпископу Томасу Арунделу довелося тікати з Англії – на межі XIV – XV ст. позиції лоллардів у Королівстві, в тому числі й при дворі були ще достатньо сильними. Дещо пізніше, Томас Арундел повернувся до Англії щоправда в якості головного радника нового англійського короля Генріха IV Ланкастера [22, р. 95].

Стурбований симпатіями королівського двору до лоллардів, особливо після того, як у жовтні 1399 р. спікером в палаті громад англійського Парламенту був призначений сер Джон Чейн, який покровительствовав їм, архієпископ Кентерберійський на конвокації (з'їзді) англійського духовенства заявив про необхідність припиняти антиклерикальні виступи і висловив стурбованість поглядами Дж. Чейна (тому довелося наступного дня відмовитись від посади спікера). Духовенство звернулося до короля Генріха IV з проханням розпочати активні дії проти лоллардів [22, р. 95].

Прихід на престол Англійського королівства короля Генріха IV (1399-1413) у 1399 р. ознаменував хвилю репресій проти всілякої єресі в межах королівства. Це було насамперед пов'язано з тим, що у своїй внутрішній політиці Генріх IV спирався, між іншим, на католицьку церкву. І тому, він благодушно у 1401 р. прийняв петицію від католицького духовенства Англії. У цьому документі зазначалося, що без підтримки королівської влади єпископи не можуть припинити

діяльність мандрівних проповідників. Прелати просили допомоги короля у боротьбі з тими, хто проповідували єресь, проводили з цією метою численні релігійні збори, пропагували єретичні навчання у школах або без дозволу єпископа розповсюджували книги з антицерковними поглядами [22, р. 96].

Ця петиція за повної згоди Парламенту була задоволена королем. Прямим наслідком вищевказаного звернення англійських єпископів до короля стало прийняття у 1401 р. (за іншими даними у 1400 р.) Королівського статуту (акту) «Про спалювання єретиків» (*De heretico comburendo*; скасований у 1677 р.) - першого англійського закону про спалення лоллардів як єретиків, який поклав початок стратам саме лоллардів в Англії [16, р. 78]. Згідно Королівського статуту «Про спалювання єретиків» без дозволу місцевого єпископа (звісно католицької церкви) заборонялося читати проповіді про що б там не було, проводити релігійні збори, утримувати школи, прищеплювати учням антицерковні погляди, критикувати встановлені у Церкві порядки. Згідно даного документу єпископи могли заарештовувати порушників і тримати їх у в'язниці протягом 3 місяців, доки триватиме судовий розгляд. Якщо заарештованого визнавали винним, то могли продовжити ув'язнення або оштрафувати його. Якщо він відмовлявся зректись своїх переконань чи, якимось зрікшись, знову впадав у єресь, його передавали шерифу для наступної страти через спалення. Усім, хто мав єретичні книги, належало їх здати протягом 40 днів [22, р. 166].

Поки приймався цей статут, за звинуваченням у єресі був схоплений Вільям Сотр (Сотрі), священник з Норфолка, який вже зрікався лоллардських переконань у 1399 р., але знову, згідно термінології того часу впав у єресь. Він постав перед судом конвокації духовенства і був засуджений. 2 березня 1401 р. Вільям Сотр був спалений у Смітфілді за королівським наказом (статут 1401 ще не набрав чинності).

Приблизно у цей час суд розглянув справу Джона Перви. Він зрікся своїх колишніх поглядів і публічно визнав свої помилки біля хреста св. Павла.

Одночасно, у тому ж 1401 р. регент-магістр Оксфордського університету Вільям Батлер ухвалив рішення про заборону перекладів Біблії на англійську мову, і навіть спалення перекладів, складених до 1401 р., в тому числі й так званої Вікліфської біблії. І це не дивлячись на те, що Джон Вікліф офіційно не був визнаний єретиком, а Оксфордський університет і після його смерті шанував його як видатного вченого.

Втім, всі ці репресивні заходи всеж таки приносили свої плоди - громадська думка Англії початку XV ст. загально повернулася проти лоллардів. Тепер термін «лоллард» став реальним синонімом слова єретик. Одночасно єпископами на місцях були ініційовані нові розслідування діяльності лоллардів [22, р. 167]. Однак, остаточно побороти рух лоллардів на самому початку XV ст. англійській владі не вдалося.

Більше того, зростання незадоволення діями короля Генріха IV знову надало політичне забарвлення самому руху лоллардів. І насамперед тому, що поширення набули їхні соціальні погляди. Тепер лолларди прагнули практичного втілення трьох своїх основних вимог:

1. Передати землю селянським громадам;
2. Звільнити хліборобів від пут кріпацтва (тобто фактичну і юридичну ліквідацію кріпосного права);
3. Вести (ввести) простий і аскетичний спосіб життя ранніх християн на тій підставі, що Бог створив всіх рівними (тобто де-факто вони публічно засуджували соціальну й економічну нерівність) [25, с. 122].

Аби висувати подібні ідеї на загальнодержавному рівні, лолларди повинні були мати свою організацію. Між тим, у сучасних дослідників нема точної інформації про існування саме єдиної в масштабах Англії організації лоллардів. А тому, нижче ми спробуємо акумулювати усі відомі про лоллардів свідчення розкрити основні

параметри цього руху в плані концепції діяльності, організації та ідеологічних поглядів, перш ніж повернутися до продовження розгляду їх історії діяльності.

Існує певний набір уявлень, який зазвичай асоціюється з лоллардами:

- вони визнавали лише авторитет Біблії (для кращого розуміння біблійних текстів був потрібний їх переклад на англійську мову та французьку мову, яка тоді в Англії теж вважалася «народною», втім використовувалася переважно у середовищі знаті. А тому, не маючи чітких даних про реальний переклад Біблії лоллардами на французьку мову, ми чітко можемо сказати, що він відбувався лише після того, як Священе писання було перекладено на англійську («народну» мову);

- підкреслювали значимість особистого благочестя, обраності людини перед Богом;

- відкидали переказ Церкви та багато інших елементів католицького віровчення (вчення про перетворення при Євхаристії, цілібат, обов'язкову сповідь, шанування ікон і мощей святих);

- критикували католицьке духовенство і говорили про неприпустимість для кліриків та ченців володіти особистим майном [7, р. 170];

- клірики, згідно зі вченням лоллардів, не мали права займати світські посади;

- вкрай негативно лолларди оцінювали інститут чернецтва, особливо критикували злиденні ордени.

- виступали проти воєн і хрестових походів, оскільки будь-яке вбивство суперечить євангельським заповідям;

- наполягали на забороні та скасуванні ремесел, які не є життєво необхідними для людей (наприклад ювелірна справа, ремесло зброярів тощо) [24, р. 171].

Сучасні дослідники сперечаються як про рівень організованості лоллардів в рамках єдиного руху, так і про відповідність поглядів лоллардів вченню Джона Вікліфа. Крім того залишаються не зрозумілими багато питань про чисельність лоллардів та їхню діяльність в англійських провінціях, про специфіку поглядів

лоллардів залежно від регіонів, і про роль лоллардів у підготовці англійської Реформації [22, р. 121].

Між тим не підлягає сумніву та обставина, що рух лоллардів був єдиним як із гендерної (жінки брали участь у русі і сприяли поширенню ідей лоллардів), так і із соціальної точки зору в середньовічній Англії.

Серед лоллардів були люди з усіх верств суспільства - від найвищої знаті до ремісників. Багато представників Оксфордського університету виявляли симпатії до лоллардів та їх ідей (принаймні до 20-х рр. XV ст.).

Представники придворної знаті, які, на думку хроністів-сучасників, підтримували лоллардів в правління королів Річарда II і Генріха IV, отримали в історіографії найменування «лицарі-лолларди» (Lollard Knights). До цього кола належали Рейналд Хілтон, Джон Пічі, Джон Трасселл, Річард Стурі, Льюїс Кліффорд, Томас Латімер, Джон Кланвау, Джо Монтаг'ю, 3-й граф Солсбері, Вільям Невілл та Дж. Чейн. Семеро їх мали подібну кар'єру: ставши лицарями при Едуарді III, вони досягли високого становища при дворі Річарда II, виступали як дипломати. Їх позиція багато в чому відбивала подвійне ставлення до єресі світської та церковної влади до статуту 1401 р. Підтримка, яку надавали лоллардам ці представники вищої знаті, сприяла зростанню та поширенню руху. Відомо також, що у повстанні сера Джона Олдкасла 1414 р. (про нього нижче) взяли участь 5 лицарів та понад 20 сквайрів та джентльменів [22, р. 121].

Особливістю лоллардів була відсутність централізованої організації. Існували групи лоллардів, які, хоч і знали один про одного, але не мали постійних зв'язків. Ця обставина зіграла певну позитивну роль під час гонінь, коли лолларди могли ховати у себе представників інших груп. Зв'язки були відсутні навіть між групами, що розташовувалися в поселеннях на відстані всього в декілька миль. Постійні контакти між окремими групами пояснюються, як правило, залученням до руху лоллардів членів однієї сім'ї [7, р. 170].

Важко виявити і географію поширення руху лолардів. На сьогодні в нашому розпорядженні є лише одна фундаментальна робота з приводу розгляду локальної історії лоллардів – британського історика А.Г. Дікенсона «Лолларды и протестанты в Йоркской епархии» [22, 7]. Саме тому, географія поширення руху лоллардів точно не визначена. Їхні ідеї набули широкого поширення в графствах, розташованих уздовж Темзи, в містах Брістоль і Ковентрі, а також у Східному Мідленді (Лестер і Нортгемптон), у Східній Англії та Кенті [7, р. 171]. При цьому ми можемо впевнено говорити про активне переміщення лоллардських проповідників на північ острова Британія – у Шотландію. З одного боку це було пов'язано з репресіями англійської влади проти лоллардів, а з іншого – зі схожістю соціально-економічних процесів, які мали місце на шотландських теренах у той час, тобто у кінці XIV – на початку XVI ст.

Як йшлося вище, вчення лоллардів в основному поширювалося завдяки усним настановам та проповідям. Цикл англійських «вікліфітських» проповідей зберігся в рукописах і був популярним у кінці XIV – на початку XV ст. Причому, як слідує з дослідження німецького історика Зігфріда Венцеля, вони переважно у той період писалися латиною, втім пропагувалися на «народній», англійській (а можливо і французькій) мовах [22, р. 130].

Ці проповіді були складені декількома авторами, проте для їх текстів характерна спільність ідей та способів їх вираження. Семец і проповіді відіграли важливу роль у русі лоллардів, але характерна колись для історіографії тенденція надавати визначального значення у поширенні поглядів лоллардів мандрівним проповідникам була скоригована, тому що найбільш успішною була діяльність проповідників там, де їх добре знали або де проживали їхні родичі та друзі. У інших місцях проповіді лоллардів особливого успіху не мали. Саме такі висновки зробив у своїй дисертації Чарлз Кайтлі [20].

Втім, в переважній більшості відомих нам випадків, вчення лоллардів ґрунтувалося на виключно вченні Джона Вікліфа. Проте у лоллардів не існувало єдиного комплексу уявлень чи офіційної доктрини.

Досить складно встановити релігійні принципи лоллардів. Допити учасників руху характеризують їх як людей, незадоволених існуючими церковними порядками, але ті питання, які кожен з лоллардів вважав важливими, могли істотно відрізнятися. Сучасні дослідники підкреслюють, що серед тих, кого в джерелах називали лоллардами, не обов'язково всі поділяли погляди лоллардів у класичному розумінні цього терміну, тому що у XV-XVI ст. так часто називали всіх єретиків взагалі [19].

Лолларди стверджували авторитет Священного Письма, у своїх проповідях та дотримувалися традиційних підходів до тлумачення Біблії. Це було пов'язано з тим, що фігури, з богословською освітою, вкрай якісною і широкою, а також з не стандартним та глобальним мисленням, подібних Джону Вікліфу, після його смерті серед лоллардів не знайшлося. В результаті що народні проповідники, що підготовлені представники класичного католического духовенства, що стали на бік лоллардів, якісно, але в іншому, реформаційному дусі, пояснити глибинну сутність двох основних книг Біблії так і не змогли. І це не дивно, оскільки «Вітхий заповіт» вимагав «сміслової» інтерпретації, а «Новий Заповіт» – «буквального» прочитання. Оскільки Священне Писання та закон «Вітхого Заповіту» були втілені в «Новому Заповіті», що і стало основою для життя християн, а також існування християнської церкви.

Слідом за Джоном Вікліфом лолларди – його послідовники віддавали першість вченню Ісуса Христа у «Новому Заповіті», ставлячи «Вітхий Заповіт» на друге місце (що підтверджується великою кількістю копій «Нового Заповіту», що збереглися, в порівнянні з відповідними копіями «Вітхого Заповіту»).

Герменевтика лоллардів після смерті Джона Вікліфа залишалася дуже консервативною. Вони не підтримували радикальне апокаліптичне бачення і не вдавалися до радикальної критики суспільного устрою. Щоправда лише на початку існування цього суспільно-політичного руху.

Не намагаючись зруйнувати суспільство, лолларди швидше прагнули відновлення ідеалів споконвічного християнства. І в цьому сенсі навіть переслідування лоллардів сприяло розвитку консервативного соціального руху, який зміг просунутися далі критики церковних зловживань [19].

Джон Вікліф виступав за очищення тексту Священного Писання від церковних та академічних інтерпретацій та коментарів за доступне читання Біблії для будь-якого християнина, яке мало сприяти поверненню до суспільства втрачених ідеалів Христа, апостолів та порядків стародавньої Церкви. Втім, його послідовники механічно слідували тому, що колись від попередників почули, чи записали. Внести свій особливий і на той момент надзвичайно потрібний суспільству варіант навіть інтерпретації Біблії лолларди не змогли.

В результаті, лоллардизм, особливо після вигнання його прихильників з університетів став не тільки антиінтелектуальною брехнею, прихильники якої виступали за сутнісне повернення до Біблії, а й вчення, прихильники якого намагалися дозволити одну з ключових пізньосереднівічних проблем - про роль розуму у сфері віри. Для лоллардів важливою була ідея «буквального сенсу» Біблії як джерела відповідного герменевтичного дискурсу [7, р. 178].

Втім, беззаперечним залишається факт того, що майже через 20 років після смерті Джона Вікліфа, його вчення, втім у дуже консервативній, можна навіть сказати статичній формі, знайшло широкий відгук в середовищі простого народу, тоді як при житті самого Джона Вікліфа, його ідеї насамперед сприймали представники англійської еліти.

Так як ще за нього (тобто за часів публічної діяльності Джона Вікліфа) народні проповідники, тоді ще так звані лолларди, або бідні священники, виступали проти офіційної католицької церкви. Вони самі вели напівжебракське існування і розуміли народні потреби. Тому, використовуючи вчення Джона Вікліфа, бідні народні проповідники надавали йому соціальне звучання, що відповідало заповітним прагненням пригноблених народних мас. Лолларди виступали не тільки проти офіційної церкви і духовенства, але і проти феодалів, королівських чиновників, викриваючи несправедливість існуючого ладу. Їх улюбленою приказкою було: «Коли Адам орав, а Єва пряла, хто був тоді дворянином?». Саме вона висловлювала прагнення народних мас до рівняння станів і ліквідації дворянських привілеїв [12].

Те, що серед простого народу лолларди ще утримувалися як популярний та шановний рух добре видно з поширеності памфлетів, які виникли на рубежі XIV-XV ст.: «Бачення Петра Орача», «Ленгlanda» і «Молитви орача», в яких лолларди є повністю відокремленими від панівної католицької церкви представниками протореформації.

Однак саме популярність лоллардів серед простих мірян викликало занепокоєння вищого католицького духовенства та королівської влади Англії. Тому, у 1406 р. на розгляд палати громад англійського Парламенту було внесено петицію проти лоллардів, яка була підтримана принцом Уельським. Згідно з цим документом, лолларди офіційно становили небезпеку для основ суспільства, оскільки нападали на право власності, а також вносили політичний розбрат, поширюючи чутки про те, що король Річард II ще живий. Укладачі петиції висували вимогу, щоб усі посадові особи, які мали відповідну юрисдикцію, проводили арешти лоллардів і представляли єретиків парламенту для винесення рішення про їх покарання.

Втім, прийнятий на основі цієї петиції статут 1406 р. не передбачав нових заходів проти лоллардів, швидше він був спрямований проти мірян, які виступали

за конфіскацію церковного майна, і кліриків, які виявилися залучені в змови проти короля. Головним завданням нового статуту було збільшити роль світської влади у придушенні релігійного інакомислення [7, р. 66].

В той же час, повернувшись до Англії і знов став Архієпископом Кентерберійським Томас Арундель у 1406 р. вжив заходів щодо очищення від лоллардів Оксфордського університету, а у 1408 р. провів на конвокації духовенства в Оксфорді ряд суворих «конституцій» проти лоллардів. Тоді вже офіційно на державному і релігійному (в Англії) рівні він заборонив як перекладати текст Священного Письма (Біблії) на «народні» (англійську та французьку) мови, так і читати такі переклади, зроблені Джоном Вікліфом або після нього.

Між тим, далеко не всі англійські єпископи, не завжди використовували отримані за новими статутами повноваження для боротьби з лоллардами. Так, єпископа Йорка Дж. Торпа було заарештовано у грудні 1407 р. Вкотре допитаний архієпископом Кентерберійським Томасом Арунделом, і поміщений у в'язницю, Дж. Торпа написав листа королю з проханням розібратися у тому, в чому його звинувачують, оскільки в його діючості лолларди за час його каденції не діяло. Втім цей лист залишився без королівської реакції і доля вищевказаного єпископа Йорка не відома. Відомостей про його засудження та страту немає. [18, р. 156]

Виходячі з обставин про недостатню боротьбу з лоллардами згідно статуту 1401 р. вже у 1409 р. архієпископ Кентерберійський Томас Арундел знов видав ряд постанов проти лоллардів з метою посилити контроль за дотриманням статуту 1401 р. Але лолларди все ще зберігали деякий вплив, в тому числі і у Парламенті. Так, у 1410 р. в палаті громад розглядалася пропозиція про конфіскацію земельних володінь у єпископів, соборних капітулів і монастирів і про наділення цією землею нових ерлів, лицарів, есквайрів та госпіталів. Ця пропозиція як не дивно була прийнята і знайшла своє відображення у біллі (біллі лоллардів) про позбавлення Церкви майна (Lollard Disendowment Bill). Втім король Генріх IV заборонив

обговорення цього питання. Тоді ж до Парламенту була направлена петиція про пом'якшення статуту 1401 р. та дозвіл брати на поруки тих, хто був заарештований відповідно до статуту. На це король відповів, що швидше схиляється до посилення, а не до пом'якшення покарання [27, р. 156].

У 1410 р. вперше відбулася смертна кара одного з лоллардів, рішення про яку було винесено згідно з істатутом 1401 р. Джон Бадбі, кравець з Івшема, був допитаний єпископом Вустерським, а потім архієпископом Кентерберійським щодо помилкового уявлення про Євхаристію. Підсудний стверджував, що хліб і вино під час таїнства не змінюють своєї сутності і після освячення залишаються, як і раніше, хлібом і вином, і наполягав на своїх помилках. 5 березня 1410 р. він був засуджений як єретик та приведений на місце страти. Принц Уельський, який був там, даремно намагався переконати кравця зректися помилок і Джон Бадбі був спалений [19].

В той же рік і майже одночасно приведення у виконання вироку Джону Бадбі, в Оксфорді, на виконання статуту архієпископа Кентерберійського 1408 р. було спалено книжки з перекладами біблійних текстів [19].

Зі вступом на престол кор. Генріха V (1413-1422) архієписком Кентерберійський Томас Арундел залишив посаду канцлера, але не залишив спроб посилити боротьбу з лоллардами. У 1413 р. він представив конвокації духовенства свої пропозиції щодо викорінення ідей лоллардів серед представників знаті. Першою жертвою цієї постанови і як з'ясувалося пізніше - остаточним торжеством й перемогою Томаса Арундела над знатними лоллардами, стала прикра доля лицаря із Херефордшира сера Джона Олдкасла, лорд Кобема (Кобгема) (1378-1417) [21].

Будучи щирим лоллардом, він ховав мандрівних проповідників, відвідував їхні служби, відкрито виступав проти деяких церковних обрядів. Король Генріх V особисто намагався умовити його зректися помилок. Однак сер Дж. Олдкасл, відмовившись з'явитися до архієпископа, що викликав його, почав зміцнювати свій замок Каулінг. По суті сер Джон Олдкасл підняв повстання проти існуючої влади

королівської та духовної. Втім, воно було швидко придушено військами за наказом короля Генріха V.

За королівським наказом сер Джон Олдкасл, лорд Кобем був узятий під варту і постав перед судом архієпископа Кентерберійського 23 вересня 1413 р. Спочатку сер Дж. Олдкасл сказав католицький Символ віри, з яким архієпископ погодився, але потім його запитали про розуміння таїнств Євхаристії і Покаяння. І от тут лорд Кобем відкрито заявив про свої лоллардські погляди [27, р. 89].

Його оголосили єретиком, але дали 40 днів на те, щоб він зрікся своїх переконань. Прихильникам сера Олдкасла, що склали змову, вдалося підготувати його втечу з Тауера, яке викликало паніку при дворі, оскільки багато хто вірив, що сотні тисяч лоллардів готові до повстання. У плани змовників справді входили захоплення короля та його братів, зміна уряду та реформа католицької церкви в Англії.

Король Генріх V, дізнавшись про призначену на 12 січня 1414 р. зустрічі змовників, наказав з ними покінчити. Було схоплено 69 змовників, з них 30 чоловік були повішені. Потім ще 7 чоловік були страчені за звинуваченням у єресі. Сам сер Джон Олдкасл утік і був оголошений поза законом. Він намагався підняти повстання у 1415 р. однак не вдало. У 1417 р. його затримали на валлійському прикордонні, привезли до Лондона і засудили на смерть за державну зраду і згодом спалили [19].

Участь сера Джона Олдкасла в спробі державного перевороту змусило короля Генріха V піти на більш серйозні заходи проти лоллардів. У 1414 р. англійський Парламент прийняв акт (так званий статут про лоллардів), згідно з яким брехня оголошувалась злочином з точки зору як громадянського, так і з точки зору канонічного права. З більшою строгістю був знову введений в дію статут 1401 р. Всім суддям наказувалося вести розшук єретиків і передавати їхні справи для

розгляду до церковних судів. Визнані винними в брехні позбавлялися всього майна і засуджувалися на страту [19].

Статут 1414 р. зупинив поширення ідей лоллардів. Бродячі проповідники не могли відкрито проповідувати, хоча лолларди проводили секретні зустрічі та продовжували поширювати єретичні твори. Переслідування лоллардів велося активно, проте страти відбувалися вже рідко. Так, відомо про 28 страчених за брехню після 1414 р. Відомо також і те, що більшість обвинувачених у брехні відмовлялися від своїх переконань і приносили публічне покаяння [1].

У тому ж 1414 р. англійська влада та католицька церква вийшли на глобальний рівень в боротьбі з рухом лоллардів. На відомому Констанцському Соборі (1414-1418), де офіційно був засуджений і приречений на спалювання як єретик Ян Гус, одночасно було засуджено вчення та праці Джона Вікліфа. Автоматично, рух лоллардів опинявся поза законом і визнавався офіційно і публічно єресью. Віднині, англійська королівська влада і англійська католицька церква в особі і структурі архієпископа Кентерберійського де-факто отримали майже не обмежані повноваження по боротьбі з лоллардами [19].

У цей час єресь лоллардів набула поширення і в Шотландії: у 1407 р. один з лоллардів був спалений у Перті, інший - у Глазго. У 1416 р. усі магістри університету в Сент-Андрусі принесли клятву захищати Церкву (католицьку) від лоллардів. Накінець у 1425 р. шотландський Парламент вказав єпископам займатися виявленням єретиків та лоллардів [22, р. 200].

Войовничість, що охопила весь англійський народ після перемог на теренах Франції англійської армії під безпосереднім керівництвом короля Генріха V (1415-1421 рр.), найбільш відомою з яких стала відома битва при Азенкурі (1415 р.), у внутрішній політиці Англії зробила лоллардів як противників війни з Францією (Столітньої війни) предметом глузування [27, р. 178]. Більше того, повстання сера Джона Олдкасла спричинило жорстокі репресії англійської влади проти лоллардів

і поклало край явному політичному впливу лоллардів на теренах Англійського королівства [19].

У 1427 р. папа Римський Мартін V (каденція 1417-1431 рр.) наказав єпископу Лінкольнському виконати декрет Констанцького Собору, що стосувався останків Джона Уїкліфа, який був засуджений як єретик. Останки викопали з могили на церковному цвинтарі у Латтеруерті та викинули у річку Ейвон [19].

У 1431 р. лолларди під проводом Джека Шарпа (справжнє ім'я Вільям або Джон Перкінс) спробували підняти повстання в декількох містах Англії - в Лондоні, Оксфорді, Ковентрі та інших, вимагаючи конфіскації світських володінь католицької церкви. Однак і це повстання дуже швидко виявилось не вдалим. Джек Шарп був схоплений і страчений в Оксфорді.

Загнаний у підпілля, рух відтепер діяв переважно серед торговців і ремісників, підтримуваних кількома прихильниками духовенства.

Близько 1500 р. почалося відродження лоллардів, а до 1530 р. старі лолларди і нові протестантські сили почали об'єднуватися.

Традиція лоллардів сприяла поширенню протестантизму і привертала думку на користь антиклерикального законодавства короля Генріха VIII (1509-1547) під час англійської Реформації [брит].

В подальшому, процеси проти лоллардів ставали дедалі рідкісними [19], що свідчило про суттєві успіхи держави в боротьбі проти них. І вже з середини XV ст. ідеї лоллардів виявились затребуваними в основному в сільській місцевості, а також в торгово-ремісничих колах деяких міст (наприклад у Брістолі). В документах того часу збереглося мало відомостей про лоллардів. Так у 1494 р. за прихильність до ідей лоллардів були спалені Джоан Бротон та її дочка леді Янг.

Процеси проти лоллардів велися і в першій половині XVI ст. Однак усі прийняті проти лоллардів законодавчі акти проти були скасовані протягом 1559-1677 рр. з розвитком Реформації в Англії.

Питання про ступінь впливу лоллардів на поширення в Англії Реформації залишається спірним. Втім починаючи з 1520-х рр. достовірно відомо про контакти між деякими лоллардами та окремими представниками англійської Реформації (У. Тіндал, Х. Латімер та інші). Одночасно, відомості про деяких лоллардів як про провісників англіканства включив до «Книги мучеників» протестантській проповідник Дж. Фокс (1516–1587 рр.) [19].

Отже, після смерті Джона Вікліфа його прихильники, отримавши на озброєння його концепцію почали свої активні дії. На наш погляд, всі їх можна розділити на чотири не рівноцінних по хронології та змісту періоди:

1-й період, 1384-1401 рр. Умовно цей період слід назвати наступом лоллардів, піком котрого став січень 1395 р., коли прихильники ідей Джона Вікліфа підготували та опублікували, верніше спробували донести до представників королівської влади свою концепцію, оформлену у документ «Дванадцять тверджень лоллардів». Втім, як відомо, реакція королівської влади на цей документ та цей захід лоллардів виявилась між стриманої до негативної. Подальшого розвитку такі дії лоллардів не отримали.

На сьогодні цілком можливо задати питання чому? На наш погляд головна причина слабих дій лоллардів на загальноанглійському внутрішньополітичному та релігійно-ідеологічному фронті – відсутність їх організованості. Тобто рух то був, а от його реальних організаційних структур – не було в принципі.

Проводячі історичні аналогії, члід сказати, що в подальшому, вже в першій половині ХІХ ст. саме по такому сценарію, хоча дещо більш масово та активно буде діяти рух англійських чартістів. Вони теж сформулювали та висунули відповідні програми (петиції). Вони також як і лолларди у 1595 р. протягом 1846-1848 рр. спробували донести свої петиції до парламенту. І нарешті вони, чартісти також як і лолларди не витримали першої звилі репресій і опинилися лише данністю історії.

2-й період, 1401 р. (або 1400 р.) – 1434 р. В цей період католицький клір Англії в союзі з королівською англійською владою почав активний наступ та радикальні каральні дії по відношенню до лоллардів. Здебільшого такі заходи призвели до успіху офіційних властей англійської католицької церкви та англійської корони. Рух лоллардів був частково знищений, частково загнаний у підпілля, а частково його представники змушені були емігрувати як мінімум до Шотландії.

Слід по відношенню до цього періоду відмітити і факт того, що саме він найбільш повно представлений різноманітними джерелами, як тими що виходили від офіційної королівської влади так і джерелами, які виходили з під пера лоллардів.

3-й період, 1435 р. - приблизно 1510-ті рр. В цей період, який до того ж як не дивно найменш вивчений, англійські лолларди де-факто знаходилися у фактичному підпіллі. Сильні репресії, які прихильники цього руху зазнали у попередній період не дозволили цьому руху вийти на політичну арену Англії як реально потужна політична та ідеологічна сила.

Причини цього такіж самі як і в аспектах попередніх періодів – лолларди так і не змогли створити власної організації, а тому в будь якій ситуації вони постійно б програвали офіційній владі, що королівській, що церковно-католицькій.

4-й період, 1510-1520-ті рр. (до 1530 р.). Цей відносно малий за часом період характеризується лише тільки одним – продовженням існування лоллардів як аморфного, не формального і досі, тобто до того моменту не організованого руху.

В цей період на політико-релігійній сцені Англії почали з'являтися абсолютно нові рухи – протестанські – пурітани, пресвітеріани, тощо. За своєю ідеологією та концептуальним базисом вони виявились набагатобільш сильними ніж лолларди. До того ж вони вже були не одні – на всіх теренах Західної Європи починався як процес Реформації, так і трагедія релігійних війн. А тому, цілком природнім виглядає факт виходу лоллардів з небуття та їх об'єднання з представниками інших протестантських рухів.

ВИСНОВКИ

Рух лоллардів представляє собою суцільний феномен не тільки суто англійського, а й загальноєвропейського масштабу. Його аналогів в прямому сенсі не було в жодній європейській країні. Рівно як і не було настільки, висловлюючись сучасною (на XXI ст.) військовою термінологією - активно-пасивних дій, які за час свого існування як раз і продемонстрували англійські лолларди.

Спробуємо конспективно, в рамках фінальної частини нашого випускного твору підсумувати феномен руху лоллардів в Англії другої половині XIV ст. – першої чверті (третини) XVI ст.

В сучасній історіографії причини появи руху лоллардів в принципі не тільки добре вивчені, а й добре розписані та проаналізовані. Де-факто вони зводяться до трьох основних груп:

1. Соціально-економічні. Тобто важке становище основних мас англійського населення, пов'язаного з кризою феодалних відносин, боротьбою різних феодалних груп між собою за вплив на владу чи за саму владу в Англії та, головне, війну з Францією, яка розпочалася у 1337 р. і отримала назву Столітньої.

Прямим слідством саме цього – вкрай важкого для англійського насамперед селянства, і лише в дещо меншій ступені для населення міст, в тому числі й англійської столиці - Лондона і стало відоме повстання 1381 р. під керівництвом Уотта Тайлера. Не дивно, що його пікова стадія як раз проходила у стін Лондона;

2. Криза католицької церкви, яка довго і особливо проявляла себе саме на теренах Англії. Її тут головною особливістю було повне не розуміння самої діяльності католического кліру на теренах Туманного Альбіону. Попре описаного в історіографії свавілля пап та їх претензій на світську владу, крайньої дороговізни церковних обрядів, введення системи індульгенцій та слабкої підготовки самих

католицьких священників, була ще одна причина, яка вкрай слабо розкрита у історіографії.

Мова іде про такий, здавалося б мало значущий факт того, що католицьку церкву в Англії в принципі мало хто розумів. І це не дивно, оскільки знать спілкувалася переважно французькою, простолюдини – народною англійською, а мова церкви була латинська. Як наслідок, знаходячись вкрай далеко від Риму і від латинських традицій інших країн Західної Європи, наприклад Іспанії, Франції та особливо Італії, англійські католицькі священники на теренах Туманного Альбіону реально були стороннім тілом. А тому католицька церква в Англії завжди сприймалося не як природне, а насамперед, як штучне явище.

3. З попередньої причини витікає і те, що ще однією причиною загальної кризи в Англії і як причина виникнення англійської Реформації в подальшому, став вкрай обмежений суверенітет англійської корони. Причому обмежений він був саме Католицькою церквою в цілому та папською курією конкретно.

Дійсно британські чи англійські королі хотіли відчувати себе повновладними господарями не тільки в межах власного королівства, а й в межах колишньої Анжуйської імперії, за левову частину котрої – Французьке королівство як раз з 1337 р. і точилася боротьба в рамках Столітньої війни.

І саме в таких умовах і з'являється в Англії рух лоллардів. І перший його феномен полягає саме у тому, що цей загальноанглійський і по багатьом характеристикам народний рух виникає виключно через суб'єктивний фактор, ім'я котрому Джон Вікліф. Причому, що найбільш примітно, сам Джон Вікліф був одночасно і цілком стандартною для того часу фігурою і одночасно вкрай незвичною, унікальною та оригінальною особистістю.

Його «стандарт» полягав у, в принципі цілком нормальній як для богослова і в подальшому професора Оксфордського університету (доктора богослов'я) біографії та кар'єрі. Він був одним з багатьох, нічим і ні як не виділявся. Як мінімум

у нас про якійсь не звичний талант чи не стандартну сторінку біографії Джона Вікліфа інформації нема.

Втім, не звичність Джона Вікліфа полягає не тільки в його не стандартному мисленні, а насамперед в тому, що це проявилось у нього виключно після застосування зовнішнього фактору – королівського доручення 1377 р. для англійських послів у Брюгге. Саме тоді, він вперше змушений був підготувати відповідний матеріал, який носив всеохоплюючий, стосовно відносин Лондону та Риму й Лондона та «Парижу» (оскільки столиця французького королівства в той період знаходилася де-факто під англійським контролем).

Відповідним чином, працюючи над матеріалами для англійських послів в Брюгге, тобто виконуючи королівське доручення, Джон Вікліф і прийшов до своїх вкрай радикальних на той час висновків. Припускаємо, що в цьому дорученні вони досягли лише своєї фінальної чи заключної стадії, оскільки над аналогічними аспектами Джон Вікліф скоріше за все міркував і міркував постійно під час своєї наукової та викладацької діяльності у Оксфордському університеті. Втім, як би там не було насправді, у 1378 р. у цього вченого мужа та релігійного діяча вже повністю сформувалася концепція, в значній ступені аналогічна тій, що через півтора століття стане ідеологічною основою європейської Реформації.

Не розкриваючи по новій усі ті пункти до яких прийшов у своїх міркуваннях Джон Вікліф підсумуємо все це лише одним постулатом – великий англійський вчений і богослов зрозумів, що догматичну глибу, ім'я якої католицька церква в Англії може скинути з п'єдесталу лише широкий народний рух. І саме це кардинально відрізняло концепцію Джона Вікліфа не тільки від усіх попередніх рухів, що протистояли на європейських теренах свавіллю католицької церкви, а й від багатьох інших теоретичних та практичних концепцій, які з'явилися напередодні та під час Європейської Реформації.

Саме тому, Джон Вікліф вперше в Європі приходить до висновку про не тільки вкрай бажаний переклад Біблії на національну («народну») мову, тобто на англійську мову, а й знов таки, вперше в Європі замислився над тим, як повинен виглядати процес поширення Святого Письма серед населення Англії. При цьому, ми більше ніж впевнені у тому, що Джон Вікліф планував і мабуть зі своїми колегами, учнями чи просто прихильниками почав здійснювати переклад Біблії і на французьку мову, яка в тодішніх реаліях Туманного Альбіону, по великому гатунку теж була «народною» мовою.

Втім, головне у цих висновках полягало у тому, що Джон Вікліф скоріше за все розумів що необхідно не тільки перекладати Біблію на «народну» мову, а роботи це слід було як умого швидше. Саме цим можна пояснити вкрай короткі реально, терміни, навіть з точки зору сьогодняшнього дня перекладу Біблії з латини на англійську (1380-1381 рр.), причому у двох закінчених варіантах протягом максимум півтора року в колективі усього з трьох людей - Джона Вікліфа, Ніколасом Херефордського, Джона Пурві!

І от саме цей захід Джона Вікліфа та його двох прихильників, викликав колосальне незадоволення не тільки папської курії, а й вищого англійського католицького кліру. І не дивно, оскільки поява альтернативного (тобто на англійській мові) Святого Писання моментально знищував монополію католицької церкви на ідеологічний вплив на населення.

Звідки і відносно швидка й радикальна реакція папства по відношенню до Джона Вікліфа, протистояти якій в той момент не міг навіть, здавалося сильний англійський королівський двір, який де-факто вже давно (у 1377 р.) взяв оксфордського богослова під свою опіку та захист.

Проте, скоріше за все і до такого розвитку подій Джон Вікліф був готовий. Інакше як пояснити його та Ніколаса Херефордського реакцію, щодо виклика з боку архієпископа Кентерберійського цих богословських професорів на церковний суд.

На нього вони не поїхали і після негативного по відношенню до Джона Вікліфа результату цього судилища, Ніколас Херефордський відразу ж подав Папі апеляцію.

Тобто, юридично, до розвитку таких подій Джон Вікліф був повністю готовий, на відміну від викликаного у 1414 р. на Констанський собор Яна Гуса, де він був засуджений та наступного року спалений. Але й Ян Гус рівно як і Джон Вікліф теж був доктором богослов'я. На користь цієї готовності свідчить і факт того, що юридично до самого Джона Вікліфа ні у 1378 р. ні у 1382 р. придратися було не можливо і тому засуджували його постулати, а не його самого.

Здавалося, у цій ситуації, у Джона Вікліфа було ще одне потужне підспір'є – завелика група народних проповідників, їм зорганізована і можливо навіть їм підготовлена, тобто тих, хто в подальшому і отримає назву лолларди. Втім ми дуже сильно сумніваємося у тому, що за часів Джона Вікліфа і відразу ж після його смерті лолларди являли собою хоч якусь потужну суспільно-політичну силу.

На користь цього нашого заключення свідчать наступні факти:

1. Лолларди ніколи не змогли зорганізувати щось подібне реально діючої організаційній структурі. Так їх було багато, втім всі вони діяли як невеликі і абсолютно автономні групи, які ніколи, здається навіть не координували сумісних дій;

2. В середовищі лоллардів не знайшлося за 150 років їх існування фігури, яка б дорівнювала постаті Джона Вікліфа. Як наслідок, без лідера, лолларди обрікали себе на вкрай незадовільну ситуацію – бути поступово знищеними чітко зорганізованою владою один за одним;

3. Лолларди ніколи не мали чіткої і ретельно розробленої системи поширення своїх поглядів, рівно як і їх корекції. Саме це приводило до того, що лолларди просто не мали можливостей ідеологічно конкурувати ані з державою, ані з офіційною католицькою церквою. На будь які ідеологічні випадки двох

вищезначених структур, через які лолларди критикувалися та дискритувалися, а останні, тобто самі лолларди ефективно і відповідно зробленого проти них випадку відповісти просто не могли;

4. Лолларди весь період свого існування в Англії не робили жодних спроб вийти на рівень, який би перевищував виключно англійський. Тобто спроб встановити контакти з представниками інших суспільно-релігійних рухів в інших країнах Європи вони не робили в принципі.

5. При всій масовості та популярності руху лоллардів, вони, нажаль мали головну ваду – вкрай низка освіченість їх проповідників не дозволяла якісно і переконливо донести до широких верств населення головні постулати Біблії, які б могли мати як ідеологічний так і соціальний та соціально-економічний характер. Більше того, по більшості ситуацій, лолларди фактично «грали по правилам суперника». Католицька церква в основу своїх проповідей поклала «Новий Заповіт», майже ігноруючи «Ветхий Заповіт» і так само вчиняли лолларди. Трактувати глибину і мудрість текстів «Ветхого Заповіту», вони не могли через недостатню освіту, фах і ерудованість.

Як наслідок, на відміну від діячів реформації, простий англієць реально не міг визначити чим проповіді лоллардів кращі за аналогічні проповіді католицьких священників. По суті, єдина відмінність була у тому, що лолларди читали Біблію на англійській (можливо і на французькій) мові. Тоді як католики латиною. Однак ранні лолларди в більшості ситуацій теж читали Святе Писання теж латиною. І це в період, коли їх ідеологія була на вкрай динамічному етапі популярності та поширення в межах англійського королівства! А раз так, то тоді чим цей рух відрізнявся від офіційної церкви? Саме таке просте питання міг по великому гатунку задати лоллардському проповіднику простий англійський селянин чи городянин.

Всі ці фактори яскраво та переконливо свідчать на користь того, що рух лоллардів увесь час свого існування на теренах англійського королівства був надзвичайно аморфним і вкрай слабким, не дивлячись на суттєву чисельність та зростання їх популярності у перший та другий періоди їх діяльності, про що ми вели мову у висновках до останнього розділу нашої роботи. А тому, реальне втілення у життя ідей Джона Вікліфа та його перших прихильників, при всьому своєму бажанні лолларди б не змогли.

Британські авторки Енн Хадсон та Маргарет Естон, звернулися у своїх монографіях до книг лоллардів. Здавалося б, через їх друковану продукцію поширення ідей Джона Вікліфа повинно йти швидко та успішно. Однак контент-аналіз проведений двома авторками (останньою навіть двічі, у 1980-х та у 2000-х рр.) показав, що принципово нового і не звичного в їх книжках нема. Більше того, перекладені окремі розділи Біблії показані там з помилками і представлені в спрощеному варіанті. Про що це може свідчати. Тільки про одне – до виконання своєї місії, як в принципі заповідав Джон Вікліф, тобто в аспекті боротьби ідеологічно з пануванням та свавіллям католицької церкви, лолларди були не спроможні від терміну «зовсім».

Втім, навіть у цій не простій для самих лоллардів ситуації, в їх арсеналі залишався останній і теоретично найбільш суттєвий козир – боротьба за економічну та соціальну справедливість й використання в ній саме мотивів соціальної та класової, а то і гендерної нерівності. І слід зазначити, що на початку XV ст. саме цим лолларди і спробували скористатися. Як наслідок, їх популярність та поширення їх, в тому числі і виключно релігійних ідей лише зростало на теренах Англії.

Однак, як і у відношенні мотивів антиклерикальної боротьби, скористатися такими своїми перевагами, лолларди не змогли в принципі. І головна причина цього

– їх повна аморфність. Тобто ті фактори, про які йшла мова раніше – відсутність лідера, чіткої концепції, сильної організації – все це грало не на користь лоллардів.

Проте, їх рух, все ж таки зміг протриматися майже більше ніж століття. І після придушення повстання 1434 р., лолларди не були знищені. Так їх активність зменшилася на порядки, чисельність та ефективність власної пропаганди впала до зовсім не значного рівня, втім вони існували ще практично століття.

І от тут ми і бачимо ключовий феномен лоллардизму, який полягає у тому, що це був нехай і аморфний та неорганізований, нехай без лідерів та концепцій рух, представники котрого були зовсім «середніми» у порівнянні з їх опонентами, втім рух масовий та такий, який на кожному етапі свого розвитку не втрачав хоча б мінімального авторитету серед усього чи значної частини (насамперед селян та бюргерства) частини населення Англійського королівства.

На кожному етапі свого розвитку, ідеологія лоллардів та їх проповіді відповідали основним вимогам англійського народу. Якщо на першому етапі це була релігійна боротьба, то вже на другому на перше місце вийшла соціально-економічна риторика. На третьому етапі, коли чисельність лоллардів знизилася настільки, що за цей добре описаний в джерелах період, по ним, по лоллардам ми маємо вкрай мало інформації – ідея соціальної справедливості. І нарешті на своєму останньому і найбільш короткому етапі розвитку знов боротьба з засиллям та свавіллям католицької церкви в Англії у англійських же лоллардів знов стала головною. Однак на той момент ситуація вже кардинально змінилася і лолларди змушені були інтегруватися з іншими, молодими, масовими та потужними протестантськими рухами.

Як наслідок, в історії лолларди виявились таким рухом, в діяльності якого марксистки знаходили переважно соціально-економічні підстави діяльності і бачили в ній класову боротьбу. Ліберали – ідеї загальної справедливості та порядку.

Заангажовані релігією вчені – виключно моменти Реформації, чи навпаки єресі. І подібних варіантів, при вивченні лоллардійського руху виявляється багато.

Раз так, то не дивлячись на значну, пророблену істориками західними та вітчизняними роботу, щодо досконального дослідження всіх аспектів виникнення, діяльності і т.д. руху лоллардів, цей історичний феномен і досі залишається вкрай масштабною та надзвичайно перспективною тематикою вивчення як у нас в країні так і за її межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Archbishop Thomas Arundel's. Constitutions against the Lollards. URL: <https://www.bible-researcher.com/arundel.html> (дата звернення 20.11. 2023 р.).
2. The Twelve Conclusions of the Lollards. URL: <https://chaucer.fas.harvard.edu/pages/twelve-conclusions-ollards> (дата звернення 20.11. 2023 р.).

Література

3. Голодюк П. Л. Релігійна реформа за часів правління Генріха VIII. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавр. Суми, 2021.
4. Драгоманов М. Євангельська віра в старій Англії. Женева: Українська друкарня, 1893. 16 с.
5. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право. Навчальний посібник. Київ, 2009.
6. Лоларди // Українська Радянська енциклопедія. Друге видання / Головний редактор Бажан М.П.. Т. 6. К.: Головна редакція УРЕ, 1981. С. 217.
7. Лолларди // Українська Релігієзнавча Енциклопедія. URL: <https://web.archive.org/web/20161119222726/http://leksika.com.ua/14410713/ure/lolardi> (дата звернення 20.11. 2023 р.).
8. Лукашенко А. І. Дуалістичні релігійні уявлення в соціокультурному житті Європи (IV - сер. XVII ст.). Дисертація на здобуття ступеня доктор історичних наук. Київ, 2018. 424 с.
9. Лукашенко А. Релігійні вчення та народний протест як спроба повернення до витоків християнства: вальденси, катари, лолларди // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира

- Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 3. С. 3–6.
10. Мороз Б. Лолларди – бідні священики, учасники антикатолицького плебейсько-селянського руху в Англії // Лексикон. Pax Christiana: Англійська монархія (1066-1707).
<https://peraspera.video.blog/2019/10/14/%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD-pax-christiana-%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%8F/>
 URL: (дата звернення 20.11. 2023 р.).
11. Розова Т. В., Чорна Л. В. Трансформація аксіосфери та утопія як культурна практика раннього модерну // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв № 2'2018. С. 32–36.
12. Рух за реформу церкви. ni.biz.ua - Навчальна Інформація для українських студентів. URL: http://ni.biz.ua/4/4_17/4_172092_dvizhenie-za-reformu-tserkvi.html (дата звернення 20.11. 2023 р.).
13. Чепіженко В. В. Рицарі-лолларди біля англійського престолу: до проблеми політичного вікліфізму в Англії другої половини XIV ст.// Стародавнє Причорномор'я, 2016. Вип. 11. С. 569–575.
14. Brill's Companions to the Christian Tradition. A series of handbooks and reference works on the intellectual and religious life of Europe, 500-1700. Volume 4. A Companion to John Wyclif. Late Medieval Theologian / Edited by Ian Christopher Levy. Leiden, Boston, 2006. 514 p
15. Foulser N. E. The influence of 'lollardy' and reformist ideas on English legislation, c.1376 – c.1422. A Thesis Submitted for the Degree of PhD at the University of St Andrews, 2005. 366 p.

16. Frassetto M.. Heretic lives. Medieval Heresy from Bogomil and the Cathars to Wyclif and Hus. London: Profile books ltd, 2007. 264 p.
17. Hudson A. Lollards and Their Books. London: Bloomsbury Academic, 1985.
18. Lahey S. E. John Wyclif. Oxford University Press, 2009. 305 p.
19. Lollard. medieval English religious history. URL: <https://www.britannica.com/topic/Lollards> (дата звернення 20.11. 2023 p.).
20. Lollards and Protestants in the Diocese of York. 1509–1558. / Ed. A. G. Dickens. London: Bloomsbury Academic, 1982. 287 p.
21. Lollards and Reformers: Images and Literacy in Late Medieval Religion / Ed. Margaret Aston London: Bloomsbury Academic, 1984. 400 p.
22. McSheffrey S. Gender and Heresy. Women and Men in Lollard Communities, 1420–1530. University of Pennsylvania Press. Philadelphia, 1995. 276 p.
23. Nicholas Of Hereford. English scholar. URL: <https://www.britannica.com/biography/Nicholas-of-Hereford> (дата звернення 20.11. 2023 p.).
24. Rex R. The Lollards Series: Social History in Perspective. London: Macmillan Education UK, 2002. 203 p.
25. Siegfried W. Latin Sermon Collections from Later Medieval England Orthodox Preaching in the Age of Wyclif. Cambridge University Press, 2005. 738 p.
26. Spinka M. Advocates of Reform. From Wyclif to Erasmus. The Westminster Press, 1953. Paperback reissued 2006 by Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky. 396 p.
27. Studies in the History of Christian Traditions / Edited by Robert J. Bast. Knoxville, Tennessee. John Wyclif 's Discourse on Dominion in Community. By Елемйр Boreczky. Leiden; Boston, 2008. 341 p.
28. Tanner N. The ages of faith. Popular Religion in Late Medieval England and Western Europe. New York, 2009. 249 p.

29. The early lollards. A survey of Popular Lollard Activity in England, 1382-1428 / by Charles Kightly. Submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the Department of History of the University of York, September 1975. 635 p.
30. Thomas Arundel. archbishop of Canterbury. URL: <https://www.britannica.com/biography/Thomas-Arundel> (дата звернення 20.11.2023 p.).
31. Wycliffe John English theologian. URL: <https://www.britannica.com/biography/John-Wycliffe> (дата звернення 20.11.2023 p.).